

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî
Araştırma Merkezi

Editörler:

Doç. Dr. Gıyasettin AYTAŞ
Arş. Gör. Derya SÜMER

**Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi
Yayınları - 17**

Alevî ve Bektaşî Yayınlarının Temel Sorunları,
Çözüm Önerileri Konulu 13. Bilim Danışma Kurulu Toplantısı
26-28 Şubat 2010 ILGAZ

Yayın Yılı : Aralık 2010

Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Adına Sahibi
Prof. Dr. Rıza AYHAN
Gazi Üniversitesi Rektörü

Editörler

Doç. Dr. Gıyasettin AYTAŞ
Arş. Gör. Derya SÜMER

Yayına Hazırlık

Ali Osman AKTAŞ
Eda Nur KARAKUŞ
Nazife ÖZDEMİR

ALEVİ-BEKTAŞÎ YAZILI (ARAP HARFLİ) KAYNAKLARININ NEŞRİ VE ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

Prof. Dr. Sönmez KUTLU¹

Türk toplulukları İslamlaşma sürecinde ve sonrasında farklı coğrafi, kültürel, siyasi ve toplumsal ortamlarda üretilen İslam yorumlarıyla karşılaşmışlardır. Onlar, bu yorum geleneklerini temsil eden mezhep ve tarikatlardan birisini aynen benimsemek yerine, İslam'ın inanç ibadet ve ahlak anlayışını kendi ihtiyaçları ve kültürel değerleri doğrultusunda anlamayı tercih etmişlerdir. Bunun sonucunda İmam Mâturidî önderliğinde kelamî bir mezhep olarak Maturidilik; Ahmed Yesevî önderliğinde ahlakî-tasavvufî bir hareket olarak Yesevilik; Orta Asya uleması tarafından benimsenip yeniden üretilen bir fıkıh mezhebi olarak Hanefilik gibi kendilerine özgü fikhî, itikadî ve tasavvufî üç önemli yorum geleneği ortaya çıkmıştır. Hanefilik, Maturidilik ve Yesevilik, tarihsel süreçte ve farklı coğrafyalarda bazı değişim ve dönüşümlere uğramışsa da, Türklerin İslam anlayışında etkili olmayı hala sürdürmektedir. Türkler, müşterek noktalarda birleşen bu üç geleneği güçlendirmek ve yaymak için başlangıçta Arapça, daha sonra Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere Türkistan, Horasan, Anadolu ve Balkanlar'da zengin bir dinî edebiyat meydana getirmişlerdir. Hatta 14. asırdan itibaren Arapça ve Farsça eserler yazılmaya devam etmekle birlikte, bu eserlerin Türkçe'ye çevrilmesinde ve bizzat Türk dilinde kaleme alınan itikadî, fikhî ve tasavvufî eserlerde önemli bir artış görülmüştür. Özellikle Ahmed Yesevî ile Orta Asya'da başlayan ve Türkçe kaleme alınan tasavvufî halk edebiyatı, Anadolu'da da zengin meyvelerini vermeyi sürdürmüştür.

Yorum geleneklerinden Hanefilik ve Maturidilik, maalesef Türk araştırmacılar içinde, son zamanlara kadar gerekli ilgi ve alakayı görmemiştir. Orta Asya Hanefiliğinde rol oynayan ilk fakihler ve Anadolu'da bu geleneğin devamı konusunda, Yesevilikle ilgili Fuat Köprülü'nün yaptığı bir benzeri yapılabilmiş değildir. Mesela; Orta Asya'dan başlayarak Balkanlara kadar geniş bir coğrafyada yaşanan Türk topluluklarının fıkıhtaki mezhebi olan Hanefiliğin tarihi, fıkıh usulü, literatürü; ve Hanefiliğin Selçuklular ve Osmanlılar döneminde Anadolu'daki durumunu ortaya koyan bilimsel araştırmalardan yoksunuz.² Halbu-

1 Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

2 Sadece Osmanlı dönemi fetva literatürü yüzlerce eseri bulmaktadır. Bkz.: Şükrü Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD), 3/S (2005), s. 339. (249-378 ss

ki Türkiye ve Türkiye dışında halen yayınlanmamış binlerce yazma bulunmaktadır. Aynı şekilde Mâturidi Kelamı'nın oluşmasında etkili olan şahsiyetleri İmam Mâturidi'den başlayarak Anadolu'daki gelişmeleri de içerecek şekilde, yüzlerce yazma eserden hareketle, inceleyen kapsamlı çalışmalar da henüz yapılmamıştır. Hatta Mâturidi'nin *Kitâbu't-Tevhîd*'ine dayalı çalışmalar 1970'li yıllarda Kahire'de yayınlanmasından sonra başlamış ve birkaç yıl önce Türkçe'ye çevrilmesiyle hız kazanmıştır. Onun *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı Kur'ân tefsirinin tahkikli neşri de henüz bitirilmemiştir. Hanefiliğe dair birlerce eser gibi, ülkemiz ve ülkemiz dışındaki kütüphanelerin tozlu raflarında yazma olarak bilinen Mâturidi geleneğine ait eserler de, yayınlanmayı beklemektedir.³ Yesevî geleneğinin bir devamı olan Bektaşilik ve Kızılbaş Aleviliğine dair eserlerin durumu, Türk araştırmasının ilgisini çekme bakımından, Hanefilik ve Maturidi gelenekte yazılanlardan farklı değildir.

Horasan, Anadolu ve Balkanlar'da faaliyet gösteren pek çok tekke ve zaviye arasında Türkmen aşiretleri üzerinde en etkili olanların başında Yesevî geleneğinin Anadolu'daki temsilcilerinden birisi olan Hacı Bektaş Veli Ocağı ve Şeyh Erdebil Ocağı gelmektedir. Bektaşî Ocağı mensuplarınca Anadolu ve Balkanlar'da üretilen Tasavvufî edebiyat, özellikle Melametilik, Kalenderilik gibi tasavvufî akımlar ile İbn Arabî geleneğinden de pek çok izler taşımaya rağmen, ona asıl rengini Yesevî geleneği vermiştir. Öncelikle Horasan, Anadolu ve Balkanlar, genelde tasavvuf literatüründe, özelde Türk Tasavvuf edebiyatı ve Tasavvufî halk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Bu bölgede *Kızılbaş Kültür Havzası* ve *Hacı Bektaş Kültür Havzası*'nda yetişen mutasavvıf, şair, ozan ve aşıkların kaleme aldıkları tasavvufî literatür, diğerlerine kıyasla daha özel bir yer işgal eder. Konuyla ilgili yapılan araştırmalar, bir kaç müstesna genellikle Türk-İran, Şii-Sünnî, Ortadoks-Heteredoks kutuplaşması veya Şah İsmail ile Yavuz arasındaki iktidar mücadelesi etrafında yoğunlaştıkları için, bu iki ocağın dinî-tasavvufî edebiyatının Türk toplulukları ve din anlayışları üzerindeki etkileri açısından yeterince analiz etmemişlerdir. Ayrıca Cumhuriyet döneminde tekke ve zaviyelerin kapatılması, tarikatların yasaklanması ve sonraki süreçte Alevî-Sünnî kutuplaşmasının siyasi bir hüviyet kazanması gibi sebepler de, Edebiyat Fakültelerinde ve İlahiyat Fakültelerinde, onu aşmayan akademik çalışmayı bir kenara bırakırsak, *Erdebilî Kültür Havzası* ve *Hacı Bektaş Veli Kültür Havzası* adıyla isimlendirebileceğimiz bu iki kültür havzasında genellikle Türkçe yazılmış devasa tasavvufî-dinî edebiyatın gün ışığına çıkarılmasını engellemiştir. Diğer yandan yazma olarak varlığı bilinen bir çok eser, edisyon kritiği yapılarak neşredilmemiştir. Örneğin Mirza Abbasi'nin 1970'li yıllarda, yazdığı bir makalesinde, İbn Bezzaz'ın *Safvetu's-Safâ* adlı eserinin müellif nüshasını kullanmış, ancak Abbasi'nin vefatıyla birlikte müellif nüshası tekrar kayıplara karışmış ve kullandığı bu nüshanın nereden alındığı ve şu anda nerede olduğu henüz tespit edilememiştir. Günümüzde Safevîlik ve Safevî tekkesiyle ilgili çalışmalar, bu eserin asıl nüshasına ulaşmadıkça ve Safevîlerle birlikte tahrifata uğrayan *Safvetu's-Safâ*'nın yazma nüshalarını ve bu eserden hareketle Anadolu'da elden ele dolanan *Makalât*, *Menakıb* ve *Kara De-*

3 Pek çoğu yazma olarak bulunan Maturidiliğe ait kelamî edebiyat hakkında geniş bilgi için bkz.: Sönmez Kutlu, "Ebû Mansûr el-Mâturidî ve Maturidî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya", İmam Mâturidî ve Maturidilik (ed. Sönmez Kutlu), Ankara: Kitabiyat yayınları, 2003), s. 389-393; s. 398-414.

niz (*Kara Mecmua*) adıyla bilinen eserleri hiç bir kaynak kritiğine tabi tutmadan kullanmaya devam ettikçe Erdebil Ocağı ve onun tasavvuf geleneği ile ilgili pek çok karanlık nokta aydınlatılamayacaktır. Bu tür eserler, şu anda Kızılbaş Alevi dedelerinin arşivlerinde veya şahıs kütüphanelerinde, Yusuf Ziya Yörükân'ın deyiimiyle "evrak-ı perişân" olarak yok olmak veya yurt dışına kaçırılmakla karşı karşıyadır.

Yesevîlik ve Bektaşîlikle ilgili en önemli bilimsel araştırma, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adıyla Fuat Köprülü'ye aittir. Köprülü, tasavvuf edebiyatı ile ilgili klasik çalışması ve diğer çalışmalarıyla iyi bir çığır açmış ve kendinden sonrakilere öncülük yapmıştır. O, bu geleneklere ait pek çok yazma eser kullanmış ve bu eserleri tanıtan makaleler yazmışsa da, bu yazmaların neşri konusuyla fazla ilgilenememiştir. Köprülü'den sonra Abdülbâki Gölpınarlı, Esat Coşan, Abdurrahman Güzel, Ahmet Yaşar Ocak ve diğerleri, Yesevîlik, Betaşîlik ve Ahîlikle ilgili bir kaç yazma eseri, tahkikli neşir usullerine göre yayınlamaya çalışmışlardır, ancak bunlar, son derece az bir yekûn tutmaktadır.

Erdebil Süreği ve Bektaşî tasavvuf edebiyatını, neşrecek kimselerin, iyi bir Arapça ve Farsça bilmenin, yazma eserleri okumaya ve tahkikli neşirlerinin yapılmasına yönelik ilmi bir eğitim almanın yanı sıra, bu edebiyatın içeriğinin oluşmasında rol oynayan dört önemli unsur hakkında ciddi bir donanıma sahip olmalıdır. Birincisi Horasan, Anadolu ve Balkanlar'da yazılan bu eserler, İslam ahlakının ve İslam Tasavvufi halk edebiyatının önemli yapıtlarıdır. İslam ahlakının dayandığı temellerden Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadisleri üzerinde ortalama bir bilgiye sahip olmayan kimseler, bu eserleri neşredebilmeleri ve onların İslam Ahlakı'na getirdikleri yorumu anlamaları kolay olmayacaktır. Bu sebeple bu metinlerin, ayet ve hadisler atılarak veya yalan-yanlış okunarak neşredilmesi, Ahmet Yesevî, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Şeyh Safiyeddin'in kaleminde yeni bir kalıba giren bu ahlak anlayışının tahrifine yol açmıştır. İkincisi bu metinlerin kaynağı ve kurucu unsurlarından birisi Türk kültürüdür. *Kızılbaş Kültür Havzası* ve *Bektaşî Kültür Havzası*'na ait eserlerde, İslam öncesi var olan ve sonrasında da devam eden geleneksel Türk dinine ve benimsediği diğer dinlere ait tarihi, kültürel ve dinî unsurlar bulunmaktadır. Dinler Tarihi, Türk Tarihi ve kültürü ile ilgili yeterli donanıma sahip olmayan kimseler, bu eserlerin muhtevasını anlayıp aktarmakta yetersiz kalacaklardır. Üçüncüsü bu metinlerde tasavvufî unsurların dışında İslam mezheplerinin görüşleri veya onların yorumları yer almaktadır. İslam sonrasında Türklerin benimsediği mezhepler ve onların görüşlerini bilmeden bu metinlerin analizini ve yorumunu yapmak mümkün değildir. Metinleri şekillendiren mezhebî unsurları analiz edebilmek için İslam Mezhepleri Tarihi alanında yeterli bilgiye sahip olmak şarttır. Dördüncüsü, bu metinler genelde İslam tasavvuf edebiyatı, özelde Türk tasavvuf edebiyatının şaheser metinleridir. Tasavvuf tarihini, klasik eserlerini, ona özgü dil ve muhtevayı ve de Ahmed Yesevî ile başlayan Türk Tasavvuf anlayışını ve Anadolu'daki yansımalarını, İbnü'l-Arabî'nin Anadolu tasavvufu üzerindeki etkilerini bilmeden bu eserleri anlayabilmek, okuyabilmek ve neşredebilmek telafisi mümkün olmayan tahriflere sebebiyet vermektedir. Son olarak bu metinlere, İslam aleyhtarlığı ve Sünnilik düşmanlığı üzerinden bir Alevîlik tasavvuru oluşturma amacı ve ideolojisi ile yaklaşılmaktadır. Bu yüzden eserler içerik ve metin olarak büyük ihanete uğramaktadır. Bu hu-

suslar dikkate alınmadan neşredilen özgün metinler, başka bir şekil ve muhtevaya kavuşmuş sahte veya sözde metinler olacaktır. Hele hele bu metinler üzerinde Safeviler döneminde yapılan ekleme ve çıkarma şeklindeki değişiklikler ve tahrifat⁴ dikkate alınırsa, bu metinlerin neşrinin ne kadar zor olduğu ve bilimsel tahkik usulüne uygun olarak neşretmenin ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Alevilik ve Bektaşiliğin temel yazılı kaynakları, Erdebil Ocağı ve Bektaşî Ocağı mensuplarının kaleme alınan eserlerden oluşur. Kızılbaş Alevilerinin büyük bir kısmının başlangıçta bağlı bulunduğu *Erdebil Ocağı Kültür Havzası*'nın dinî ve taasavvufî fikirlerinin toplandığı eserler, başlangıçta *Menâkıb* veya *Makâlât* adıyla bilinmekteydi. Safevilerin kuruluşuyla birlikte, Safevî devleti hükümdarları, muhtemelen bir devlet politikası olarak, Anadolu'daki Kızılbaşların Erdebil sürecine bağlılıklarını sürdürebilmek ve onları aşamalı bir şekilde şiiileştirebilmek için bu eserlere şii unsurlar eklemişlerdir. Daha sonra *Makâlât* ve *Menâkıb* geleneğine, İran'da *Kara Mecmua*, Türkiye'de dedeler arasında *Kara Deniz* adı verilmiştir. Safeviler, bu metinlere bazı Şii unsurları yerleştirdikten sonra *Buyruklar* adıyla Anadolu'da Karadeniz Kültüğüne bağlı veya kayıtlı olan Kızılbaş Ocaklarına göndermeye başlamışlardır. Daha sonraki süreçte, bu tür metinler Anadolu'da *Buyruklar* olarak ünlenmiştir. Safevî sarayında sandukalarda saklanan ve Anadolu'ya propaganda amaçlı gönderilen bu metinler, Şeyh Safî'nin doğrudan kaleme aldığı metinlerden veya oğlu Sadreddin'in sorduğu sorulara verilen cevapların toplandığı metinlerden yada bir süre sonra Şeyh Safî ile Şeyh Sadreddin'in isimlerinin yer almadığı bağımsız *Cafer Sadık Buyrukları* veya ikisinin karışımı *Buyruk/Buyruklar* adı verilen metinlerden oluşmaktadır. *Kara Mecmua* veya *Kara Deniz* olarak da bilinen *Buyruk* metinleri, Şeyh Safî'nin öncülüğünde *Menâkıb* veya *Makâlât* adıyla oluşturulmuş olup, daha sonra başka adlarla anonimleşmiş metinlerdir. Bu sebeple *Buyruk* adıyla bilinen tek bir metin yoktur, bunun yerine *Buyruklar* adını verebileceğimiz metinler vardır. Bu durum, hem *Şeyh Safî Buyrukları* ve *Cafer Sadık Buyrukları* hem de bu ikisinin karışımı *Buyruklar* için geçerlidir. Yusuf Ziya Yörükân ve bazı çağdaş araştırmacılar, *Tahtacı Buyruğu* adıyla bazı metinlerden bahsederlerse de, bu tür metinler incelendiğinde onların *Şeyh Safî Buyrukları* veya *Cafer Sadık Buyrukları* ya da bu ikisinin karışımı metinler olduğu görülmektedir. Hangi adla bilinirse bilinsin, *Buyruklar*'ın içeriği benzer olmakla beraber, aynı metinler değildir ve aralarında pek çok farklılık bulunmaktadır. Bu metinler, *Makâlât*, *Menâkıb*, *Menâkıbnâme*, *Nasihâtname*, *Buyruk*, *Fütüvvetname*, *Tezkire*, *Cafer-i Sadık Buyruğu*, *Fütüvvetname-i Cafer Sadık*, *Şeyh Safî Buyruğu*, *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr*, *Vasiyetname*, *Sualname*, *Buyruk*, *Risâle-i Şeyh Safî* ve benzeri adlarla bilinir. Osmanlı arşiv belgelerinde yukarı canip olarak tanımlanan Erdebil Ocağı'ndan gönderilen ve Osmanlı topraklarında müsadere edilen kitaplar muhtemelen bu türden kitaplar veya doğrudan Şiiilik propagandası yapılan kitaplardır.

4 Tarihsel süreçte Aleviliğin yazılı kaynaklarında yapılan metin tahrifatının Safvetü's-Safâ'nın Türkçe çevirilerinde hangi boyutlara ulaştığı konusunda bir analiz için bkz.: Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, Ankara Okulu Yayınları, 2. baskı, Ankara 2008, s. 199-216.

Bektâşi Kültür Havzası'nın dinî-tasavvufî fikirlerinin bir araya toplandığı eserlere gelince, bunların başında Hacı Bektaş'ın *Makâlât*'ı ve ona nisbet edilen diğer eserlerle onlardan mülhem yazılan eserler gelmektedir. Ancak Bektaşiliğin kurumsallaşmasıyla birlikte Bektaşî ocağının adab ve erkanını bir araya toplayan eserlere, genelde *Âdap ve Erkannâme*'ler, veya sadece *Erkannâmeler* adı verilmiştir. Maalesef, Hacı Bektaş Veli'nin *Makâlât* isimli eserinin Arapça aslı *Merâtibu'l-Menâzil*'in sadece adı bilinmektedir, onu ortaya çıkarmak için yeterli araştırma yapılmamıştır.

Buyruklar ve Erkannâmeler dışında Bektaşî Baba ve Dedelerine ait *Velâyetnâmeler*; Hz Ali ve Ehl-i Beyt'in faziletlerini anlatan *Faziletname*; Kızılbaş veya Bektaşî geleneğindeki adab ve erkanı bir araya toplayan *Fütüvvetnâmeler*, *Kisvetname* ve *Taçnâmeler*; Dedelerin nefes ve deyişlerini içeren *Cönkler*; Hz. Ali, Muhammed el-Hanefiyye veya diğer kimselerin kahramanlıklarını masal şeklinde anlatan mezhepler ve meşrepler üstü *Cenknâmeler*; Alevî şairlerinin şiir, nefes ve deyişlerini bir araya toplayan *Divanlar* ve Ocaklar için verilmiş *Şecerennâmeler* adıyla bilinen tasavvufî edebiyatın çeşitli türleriyle karşı karşıyayız. Bunların dışında belli bir türe girmeyen, bir şahsa ait olan veya anonimleşmiş pek çok eser bulunmaktadır. 17. asırdan sonra Anadolu'daki Erdebil Süreği mensubu Kızılbaş Alevilerin Bektaşiliğe bağlanmasıyla bu iki gelenek birbirini etkilemeye ve dönüştürmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren Kızılbaş Aleviliği ve Bektaşilik iç içe geçmiş olduğundan bu tür metinlerde saf bir Erdebili neşve veya saf bir Bektaşî neşveyi bulmak güçleşmiştir. Dolayısıyla bu dönemde ikisinden mülhem eklektik metinler üretilmiştir. Ayrıca Safevîlerin; Kızılbaş, Hurufî, Babayî veya Bektaşî çevreleri Şiileştirmek amacıyla yazdırıp, Anadolu'ya gönderdiği *Kenzü'l-Mesâib* (Kumru) ve *Hüsniye* gibi doğrudan Şiiliğin propagandasını yapan eserler de vardır.

Aleviliğin yazılı kaynaklarına ilk dikkat çeken, Türk tasavvuf edebiyatı üzerinde incelemelerde bulunan Fuat Köprülü, Tahtacı oymakları üzerinde yaptığı araştırmalarıyla bilinen Yusuf Ziya Yörükân ve *Fütüvvetname*'ler konusundaki araştırmalarıyla tanınan Abdülbaki Gölpınarlı'dır. Özellikle Yusuf Ziya, Tahtacılar arasında konuyla ilgili yaptığı ciddi saha araştırmaları sırasında Kızılbaş Tahtacıları ait çok kıymetli bazı yazılı kaynaklar tespit etmiş ve 1927 yılında yazdığı makalelerde onlara dikkat çekmiştir. Ancak bu kaynakların önemi henüz hak ettiği ilgiyi görememiştir. Diğer yandan Yusuf Ziya'nın, ölümüne kadar bu konuya yeni katkılarda bulunmamış olmasını ve bu eserlerden bir kaçını yayınlamamış olmasını anlamakta güçlük çekmekteyiz. Onun ölümünden sonra Alevilik ve Bektaşilik tartışmaları yeniden alevlenmiş olmakla birlikte, dikkat çektiği yazılı kaynaklarla ilgili, uzun süre yeni bir bilgi ilave edilmemiştir. Cumhuriyet'in yaklaşık ilk kırk yılında, Sefer Aytekin'in 1950'li yıllarda *Buyruk*, *Makâlât* ve *Hüsniye* gibi eserleri neşri hariç tutulursa, Aleviliğin yazılı kaynaklarının yayınlanmasına yönelik bir teşebbüse rastlanmamaktadır. Ancak 1960-1970'li yıllarda bazı metinler yayınlanmışsa da, bunlar ciddi bilimsel yayınlar olarak görülemezler. 1980'li yıllarda gerek Alevilik ve Bektaşilik'le ilgili araştırmalar, gerekse yazılı kaynakları büyük ilgi odağı olmaya başlamıştır. Bektaşî Kültür çevresiyle ilgili çalışmaların bir bibliyografyası Mür-

sel Öztürk tarafından hazırlanmış, daha sonra bu çalışmayı Ali Yaman'ın konuyla ilgili bibliyografik çalışmaları⁵ ve farklı kişilerin bu konudaki makaleleri takip etmiştir.⁶

1980'li yıllara kadar yayınlanan *Buyruk*, *Makâlât* ve benzeri birkaç eser, asıl metnin ter-tip ve içeriğine sadık kalmaksızın, ya özetlenerek veya tertibi değiştirilerek ya da belli bölümler çıkarılarak neşredilmiştir. En güvenilen kişiler tarafından hazırlanan *Buyruk* neşirlerinde de, bu tür tahrifata rastlanmaktadır. 1980 sonrasında neşredilen bazı *Buyruk*'lara da, asıl *Buyruk* nüshalarıyla taban tabana zıt bilgiler doldurulmuş, hatta neşreden ideolojik fikirleri *Buyruk*'la birlikte insanlara sunulmuştur. Caferi Sadık'a veya Şeyh Safi'ye ait gösterilen değişik bazı yazma *Buyruk* nüshaları, şu anda *Buyruk* adıyla neşredilenlerin metinleriyle karşılaştırdığında, tahrifatın ne kadar büyük boyutlarda olduğu açıkça görülecektir. Ayrıca bir Hurufî eser olan Perîştezâde'nin *İşknâme*'si (*Cavidân*'la birlikte yayınlandı) de, bu tür tahrifattan kurutulmamıştır. Böylece eserler, İslami kültür bağlamından koparılmış, tamamen farklı amaçlar için yazılmış bir esere dönüşmüştür.

Kızılbaş Aleviliği ve Bektaşiliğin dinî-tasavvufî görüşlerini ele alan Arap Harflî ve Türkçe yazılmış literatürün zenginliğini ve çeşitliliğini bilmekteyiz, ancak bu eserlerin umumî kütüphane veya şahıs kütüphanelerindeki kayıtlarını, birkaç makale denemesi hariç tutulursa, henüz meçhuldür. Gerek Kızılbaş Aleviliği gerekse Bektaşiliğe ait literatürün, dede arşivlerinde, şahıs kütüphanelerinde veya yerli ve yabancı umum kütüphanelerdekinin, bütün türleriyle kataloglanması ve bunların bir kütüphanede toplanması hayati bir önemi haizdir. Bu bilgiler ve belgeler, bir araya toplanıp kayda geçirilmedikçe, ehliyetsiz kişiler Alevilik ve Bektaşiliğin yazılı kaynakları adı altında gayr-i ilmi ve ciddiyetsiz çalışmalarını devam ettirecektir. Tahkiki neşirlerinin yapılmaması sebebiyle, günümüzde *Kızılbaş Kültür Havzası* ve *Bektaşî Kültür Havzası*'nda yer alan eserler, tarihte olduğundan daha büyük tahrifat ve telefle karşı karşıyadır.

1980'den sonra Alevilik ve Bektaşiliğe ait yazma eserlerin neşir problemleri sorunu müstakil kitap çalışmalarına konu olacak kadar geniştir. Bu sebeple sözü edilen kıymetli ve nadir eserler üzerinde süren tahrifatın önüne geçebilmek amacıyla, Kızılbaş Aleviliği ve Bektaşiliğe ait Arap harflî eserlerin çağdaş dönemde Latin harfleriyle neşrinde veya sadeleştirilmesinde ortaya çıkan ve telafisi mümkün olmaya sorunları üç ayrı örneklem üzerinden analiz etmek istiyorum.

5 Mürsel Öztürk, Hacı Bektaş Veli ve Çevresinde Oluşan Kültür Değerleri Bibliyografyası, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1991; Ali Yaman, Alevilik-Bektaşilik Bibliyografyası, Alevi-Bektaşî Kültü Enstitüsü, Mannheim 1998

6 Alevî-Bektaşî yazmaları ile ilgili bazı makaleler şunlardır: Osman Eğri, "Alevî Kaynakların Neşri (Alevî Kaynakların Neşri Problemi)", Türkiye İ. Dini Yayınlar Kongresi, (31Ekim-02 Kasım 2003, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2004), s. 97-124; Osman Eğri, "Çorum Bölgesindeki Alevî-Bektaşî El Yazmaları ve Muhtevâları Üzerine Bir Değerlendirme", Uluslararası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu, Çorum, (2007); Harun Yıldız, "Anadolu Aleviliğinin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış", Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Yaz 2004/30, s.323-359; Doğan Kaplan, "Aleviliğin Yazılı Kaynaklarından Buyruklar ve Muhtevâları Üzerine" I.Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu -28-30 Eylül 2005 Isparta- (Bildiriler-Müzakereler, Isparta 2005, s 233-247)

1. “ŞAH İBRAHİM OCAĞI’NDAN GELEN BİR ŞEYH SAFİ BUYRUĞU” ADLI YAYINDA NEŞİR SORUNLARI⁷

Kızılbaş Aleviliği ve Bektaşiliği ait yazılı kaynaklarla ilgili yapılacak neşirler, tek bir yazmadan hareketle bir metnin neşri veya tek bir nüshadan defalarca yayımlanan eserlerin tekrar neşri ya da bir başka nüshadan yeniden neşredilmesi demek değildir. Ama maalesef bugün Aleviliğin yazılı kaynaklarını yayınlama iddiasıyla yürütülen projeler veya bireysel çalışmalarda, onların neşri, tek bir nüsha üzerinden Arap harflerinden Latin harflerine aktararak yayımlanması olarak algılanmakta, ilmi tenkit ölçülerine uygun olarak bir eserin birden fazla yazmasının tespit edilerek tahkiki neşirlerinin yapılması yoluna gidilmemektedir. Bu sebeple Kızılbaş Aleviliğine veya Bektaşiliğe ait metinlerin yayınlanması, mutlaka bilimsel tahkik yöntemiyle yapılmalıdır. Tarihsel süreçte bu metinler üzerinde oynandığını, eserlerin çevirisi veya istinsahı sırasında fıkirlere müdahale edilerek eserin sahibinin fikirlerinin, dini kimliğinin ve düşünce sisteminin çeviriyi yapanın mezhep ve meşrebine uydurulmaya çalışıldığı dikkate alındığında bunun en önemi daha iyi anlaşılacaktır. Özellikle 17. asırdan itibaren istinsah edilen *Buyruk* metinlerinde oldukça dikkatsiz davranılarak bazı eklemelerin yapıldığı veya bazı kısımların çıkarıldığı, hatta bu gelenekle ilişkisi olmayan metinlerin istinsah sırasında metne dahil edildiği görülmektedir. Bu yüzden muahhar tarihli veya tarihi belli olmayan tek bir yazmadan hareketle bir eseri yayınlamanın önemli sakıncaları bulunmaktadır. Oldukça muahhar tek bir nüshadan hareketle yayınlandığı için pek çok eleştiriye muhatap olan neşirlerden birisi “Şah İbrahim Ocağı’ndan Gelen Bir Şeyh Safi Buyruğu” adlı yayındır.

Şeyh Safi Buyruğu adıyla yayınlanan bu çalışma, Şah İbrahim Ocağı’ndan elde edilen ve oldukça muahhar olduğu anlaşılan tek bir yazmadan hareketle neşredilmiştir. Arap harfli asıl metin ve Latinize edilen metnin birlikte verildiği bu çalışma, pek çok açıdan eleştiriye muhatap olacak önemli sorunlara yol açmıştır. Öncelikle *Şeyh Safi Buyruğu* olarak yayımlanan bu metnin ilk nüshaları elde edilerek ve bu nüshaların karşılaştırılması yapılarak metnin tarihlendirilmesi yoluna gidilmemiştir. Aslında bu metin, daha önceki tarihlere ait *Buyruk* metninin içeriğiyle, kısmen uyushmaktadır. Ancak bozuk bir yazıyla yazılan bu metin, tertip açısından farklı, içerik açısından eksik ve karışıktır. Bu metne kaynaklık eden *Şeyh Safi Buyruğu* metnine veya diğer *Buyruk* metinlerine ulaşmadığından ve bilimsel tenkitli neşir kurallarına uyulmadığından, sözü edilen neşir, ciddi okuma ve anlama hataları ile doludur. Her sayfa ve her satırda, hatta her kelime, okuma yanlışlarına rastlanmaktadır. Okuma hatalarının bir kısmı, Osmanlıca’yı okuyamamaktan, bir kısmı ayet ve hadisleri bilmemekten, bir kısmı Tasavvuf’un kavramlarını tanınamamaktan, bir kısmı ise bir metnin tahkik edilmesi ve neşredilmesi ile ilgili bilimsel donanımına sahip olmamaktan kaynaklanmıştır.

Oldukça dikkatsiz ve gayr-i ilmi bir şekilde latinize edilen bu metin, yeniden neşri gerektirecek kadar yanlış okumalar ve tahriflerle doludur. Yazmada kelimenin aslı ve neşirdeki yanlış okumalara dair birkaç örneği, karşılaştırmalı bir şekilde tabloda vermek istiyorum:

7 Bkz.: Yunus Koçak, “Şah İbrahim Ocağı’ndan Gelen Bir Şeyh Safi Buyruğu”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 30(2004), s. 63-118.

Yazma Metin	Koçak tarafından Neşredilen Metin	Sayfa: Yazma /Basılı Metin
Vüs'atı mikdarı	Sayını mikdarı	11/76
Gümândur, gümân ile imân Lâ-yectemi'ân	Keman der keman ile iman-ı la yücteman	19/84
El-mü'minûn lâ yemûtûne bel yentekîlûne	El muminune lâ yemûtu... yentekîlune	20/85
Misdâkına	Musaddakına	20/85
Nidügin	Tebeddügin (?)	21/86
Ve rehberine muhalefet etmez	Ve bir rehber muhalifet içre	21/86
Mucibince hakkı bilmemiş olur	Mecmuunca hakkı bilmemesi olur	21/86
Hüsnü'l-hulk ve'l-münteha	Hüsnül halef vel münteha-yı	21/86
Hulk	Halk (6 defa geçmekte)	21/86-22/87
Gönül darlığı	Gönül varlığı	22/87
Her hali seyr eylemek	Her hali sabr eylemek	22/87
Lâf u küzâf		19/84
Gücü yettikçe bu şartları yirine getür ve cemi' kardaşlar	Gücü bitdikçe bu şartları yirine getüricek. Kardaşlar	24/89
Şefkat	Şefaaf	23/88
Üfevvizu	Efuzu	23/88
Yuhibbussabirîn	Yühyissabirin	23/88
Mihnetlerine	Muhanetlerine	25/90

Bu metnin yayınlanmasıyla ilgili asıl büyük hata, *Buyruk* metni olmadığı halde ve metnin sonunda alıntının İbrahim Hakkı Hazretleri'nden yapıldığı açıkça belirtildiği halde, bunun farkına varılmayarak *Marifetnâme*'den aktarılan bir kısmın *Buyruk*'un bir parçası imiş gibi yayınlanmasıdır. Neşredilen metinde, "*Nev-i Sâbi*" diye başlayıp⁸, "*İnteha min Kitâb-ı İbrahim Hakkı ... aliyhimurrahme*" ifadesiyle biten kısım⁹ satır satır İbrahim Hakkı'nın *Marifetnâme*'si'nden alınmıştır.¹⁰ Bu kısmın *Marifetnâme*'den alındığı fark edilmediği gibi, daha büyük hata bu metinde iki yerde geçen bir tarikatın adı, eğer bir yazma hatası değilse, metinde yazılardan farklı okunmuş ve hiçbir tasavvufi kaynakta yer almayan yeni bir tarikat

8 Koçak, "Şah İbrahim Ocağı'ndan Gelen Bir Şeyh Safi Buyruğu", Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 30(2004), s. 48 (yazma)/112 (Basılı metin). (Bundan sonra her iki sayfa arada kesme işareti kullanılarak verilecektir.)

9 Koçak, "Şah İbrahim Ocağı'ndan Gelen Bir Şeyh Safi Buyruğu", Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 30(2004), s. 53/118.

10 Krş.: İbrahim Hakkı, *Marifetname*, Matbaay-ı Amire, Bulak 1280, s. 452-453. (Osmanlıca)

üretiştir. Yazma metinde Evliyâiyye olarak verilen tarikat ismi, bu neşirde iki kere “Evvel baiyye” olarak latinize edilmiştir.¹¹ Neşredilen metinde Arapça ve Farsça kelimelere transcript işaretleri vurulmamış ve yanlış okuma ihtimali olan kelimelerin sonuna, (?) işareti konulmamıştır. Ayrıca metnin başında, içeriği ile ilgili okuyucuyu yanlış yönlendiren bilgilere yer verilmiştir. Örneğin metinde zikredilen İslam’ın temel ibadetlerinden beş vakit namaz, oruç, hac ve zekat Sünnilik olarak gösterilmiş ve bu konuda anlaşılması güç çelişkili izahlar yapılmıştır:

“Elimizdeki Buyruk da 1900’lü yılların başında yazıya geçirilmiş bir buyruk olduğu için kuşkusuz bazı eklemeler olmuştur. Bunlar arasında Hacı Bektaş Veli’ye yapılan atıflar en önemli eklemeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kitapta bulunan bazı ifadeler bizi kuşkuya düşürdü. Bunlar arasında Zekat ve Namazla ilgili olarak geçen bazı ibareler kesin çizgile-riyle olmasa bile Sünni akidesine daha uygun gibi görünüyordu. ... Buyruğun hemen giriş bölümünde yer alan beş vakit ibaresi ve zekat konusundaki düşünceler temelde genel Alevi düşüncesiyle de çok fazla çelişmemektedir. Çünkü Alevi inancı namaz değil, Kur’ân’daki an-lamı ile Salat (niyaz) “yakarış” a inanmaktadır. Bu da yine Kur’ân-ı Kerim’de olduğu gibi be-lirli bir zamana ve durumu bağlı olmaksızın, yolda, otururken, yürürken ve yan yatarken ol-mak üzere Tanrı’yı anmak biçimindedir. Bu yüzden okuyucularımız, oradaki pekte belirgin olarak yer almayan beş vakit kavramının Aleviliğin temel anlayışından farklı olarak yorumla-mamalıdır.”

Alevilik ve Bektaşiliğin yazılı kaynakları incelendiğinde bu iddianın tutarsız oldu-ğu açıkça görülecektir. Örneğin Hacı Bektaş’ın *Makâlât*’ı, Şeyh Safi’nin *Makâlât*’ında ve *Menâkıbu’l-Esrâr Behcetü’l-Ahrâr* adlı eser başta olmak üzere Kızılbaş Aleviliği ve Bektaşilik-le ilgili metinlerin tamamında dört kapı kırk makam sistemi içerisinde Şeriat kapısının altın-daki makamlar arasında yer alan namaz, oruç, hac ve zekat gibi ibadetler Şeriat ibadetleri ola-rak sayılmaktadır.

Hacı Bektaş Veli, *Makâlât* adlı eserinde, bir hadisten hareketle İslam’ın başlıca şartla-rını şu şekilde sıralamıştır: “Namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, gücü yetince hacca gitmek”¹² Sadece *Makalat*’ta değil *Buyruklar*’da da namaz, oruç, hac ve zekat İslam’ın belli başlı ibadetleri sayılmış ve aynı zamanda Hz. Muhammed ile Hz. Ali’nin buyruğu ola-rak kabul edilmiştir: “Oruç, namaz, hac, zekat, kelime-i şehadet, dünyalık fitresinin tümü Muhammed-Ali’nin buyruğudur.”¹³ Bu ibadetler, diğer Alevî-Bektaşî kaynaklarda olduğu gibi, dört kapı kırk makamın üçüncü makamı olan Şeriat’ın on makamında üçüncü makamı olarak görülmüştür: “Şeriat’ın üçüncü makamı: ibadet etmektir. Bu, namaz kılmak, oruç tut-mak, ve zekat vermekle yapılır.”¹⁴ Kızılbaş Aleviler için yazılmış ve Bisatî’nin *Menâkıbu’l-Esrâr*

11 Koçak, “Şah İbrahim Ocağı’ndan Gelen Bir Şeyh Safi Buyruğu”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 30(2004), s. 48/113 ve 48/114. Krş.: İbrahim Hakkı, Marifetname, s. 452. (Osmanlıca)

12 Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, Türkçe’ye sad.: Abdurrahman Güzel, Akçağ Yayınları, II. Baskı, Ankara 2002, s. 181.

13 Buyruk, haz.: Fuat Bozkurt, İstanbul 1982, s. 19.

14 18. Kehf, 110.

Behcetü'l-Ehrâr (Risâle-i Şeyh Sâfi) adıyla yayınlanmış bir eserde, Adâb-ı Evliya'nın 28'nci maddesi şöyledir: "Kimseye horluk ile bakmayup 72 millete yek nazar ile baka ve herkese muhabbet göstere, bu eyu bu kem dimeye, daima edep üzere ola, beş vakte kaim (beş vakit namazını kılan) ve şer-i muhkem ola, cem-i enbiya ve evliya tarıkuna mürid-i pir olan kişilere bu ahkamları ve bu erkanları yerlü yerince bile ve göstere dahi amel ede, zira şeriatı kaim olmayan hakikatı dürüst olmaz."¹⁵ Şah İsmail de, namazın yerine getirilmesi ve hatta hiç kazaya konulmaması konusunda uyarmaktadır:

"Sah Hatâyî'm eldür sırrını deme
Kılâgör namazın kazaya koma
Şu yalan dünyada hiç sağım deme
Tenin teneşirde senin saldadır."¹⁶

Koçak, Arap harfli metinlerin latinize edilmesinde hatalar yapmaya sonraki neşirlerde de sürdürmüştür. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi'nin Arnavutluk Özel Dosyası-II'de Erkannâme:2'de Kur'an ayetlerini dahi, metinde karşılığı olmayan bir şekilde okumuştur. Örneğin; metinde geçen "fe-eynemâ tüvellü vücûhekum fe-semme vecchullah"¹⁷ ifadesini "Fatıma tevalevve Fatıma fesümmihü vecchillah" olarak aktarmıştır.¹⁸ Yine bir başka ayeti okurken de önemli hatalar yapmıştır: "se-nürîhim ayâtına fî'l-âfâki ve fî enfüsihim ..." ¹⁹ şeklindeki ayeti, "Sırrihüm ayatına ila afâkina fî enfüsihim" olarak okumuştur.*

Sonuç olarak yapılan pek çok hatanın sadece bir kısmına değindiğimiz "Şah İbrahim Ocağı'ndan Gelen Bir Şeyh Safi Buyruğu" adlı neşrin, metnin anlamını tahrife kadar varan pek çok hata ve yanlışlarla dolu olması sebebiyle, başka yazmalarının bulunup, diğer *Şeyh Safi Buyruğu* metinleriyle karşılaştırıldıktan sonra, bilimsel metin tenkidine uygun olarak yeniden yayınlanması gerekir.

2. İBN BEZZÂZ VEHHAB RAHMAN, MAKÂLÂT-I ŞEYH SAFÎ (SAFVETU'S-SAFA), (Haz.: İsmail Kaygusuz, Alevi Akademi Yayınları, Ankara 2009) ADLI ESERDE NEŞİN SORUNLARI

İsmail Kaygusuz tarafından yayına hazırlanan *Makâlât-ı Şeyh Safi (Safvetu's-Safâ)* adlı eser, şimdiye kadar Alevî yazılı kaynaklarıyla ilgili yapılan yayınlar arasında en sorunlusudur. Çünkü Kaygusuz, metni tarihlendiremediği ve asıl metni ortaya koyamadığı gibi, müs-

15 Bisâtî, Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr (Risale-i Şeyh Sâfi), v. 14a-b. Krş.: Buyruk, haz. Fuat Bozkurt, s. 126; Aşık Paşa-yı Velî, Garipnâme, çev. Bedri Noyan (Dedebaba), Ardic yay.: Ankara 1998, s. 47, 48.

16 Sadeddin Nüzhet Ergun, Hatâyî Divanı, İstanbul Maarif Kitaphanesi, 2. Baskı, İstanbul trz., s. 72.

17 Krş.: 2. Bakara, 115. Bu ifade, ayetin bir bölümü olarak şöyledir: " ... fe-eynemâ tüvellü fe-semme vecchullah.. : ... Nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır."

18 Yunus Koçak, "Arnavutluk Devlet Arşivlerinde Bulunan Türkçe Yazma Eserler Erkannâme: 2", Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 11/33 (2005), s.118/95 (yazma)

19 41. Fussilet, 53.

tensih tarafından bölümleri birbirine karıştırılarak yazılan bu metnin, metne kaynaklık eden *Safvetu's-Safâ*'daki IV. Bölüm'ün alt başlıklarının sıralamasına göre de düzenleyememiştir. Asıl metinden olmayan metinlerin metne dahil edilerek yayınlanması, ve metin ve metinde geçen hadis ve şiirlerle ilgili sayısız okuma ve sadeleştirme hataları yapılması sebebiyle oldukça sorunlu bir neşirdir.

Hacı Selim Ağa Kemankuş 247 numarada kayıtlı olan ve istinsah tarihi 966/1559 *Makâlât-ı Şeyh Safî* adlı yazma, İbn Bezzâz'ın *Safvetu's-Safâ*'nın IV. Bölümü'nün Türkçe'ye çevirisidir. *Safvetu's-Safâ*'nın IV. Bölümü'ne sadık kalan çeviriler, kendi içerisinde toplam altı bölümden oluşmaktadır. *Makâlât-ı Şeyh Safî (Safvetu's-Safâ)*'nin Kaygusuz tarafından yapılan neşrinde, ilmi hassasiyetin gösterilmemesi ve tahkikli neşir kurallarına uyulmaması, Alevî-Bektaşîliğin yazılı kaynakları üzerinde tahrifatın devam ettiği açıkça göstermektedir. Gerek *Safvetu's-Safâ*'nın, gerekse onun IV. Bölümü'nün İran ve Anadolu'da pek çok çevirisi yapılmıştır. Fakat Kemankuş 247'deki yazmasının ilk üç bölümü, 930-984/1524-1576 tarihleri arasında istinsah edilen ve Meşhed'de *Kitâphâne-i Âsitân-ı Kudî Rızavî*'de 95 numarada kayıtlı *Tezkire-i Şeyh Safî*, Nişâti çevirisi *Tezkire-i Şeyh Safî*²⁰ ve 968/1560 tarihinde istinsah edilen ve *Kitâb-ı Menâkıb-ı Şeyh Safiyeddin* adlı Süleymaniye Kütüphanesi İzmir 465 numarada kayıtlı bir yazmayla, üslup ve dil açısından paralellik arz etmektedir.²¹ Kaygusuz'un hazırladığı neşirle ilgili aşağıda maddeler halinde ele alacağımız her bir sorun için bir makale yazılabilir, ancak biz yapılan hatalar ve tahifatı alt başlıklar halinde incelemek istiyoruz.

a) Metnin Tarihlendirilmesi Sorunu

Yazma eserlerin, mutlaka konunun uzmanları tarafından ilmi usullerle neşredilmesi gerekir. Bu eserleri neşretmek için Alevî veya Bektaşî olmak bir ölçüt değildir. Böyle olduğu takdirde en büyük metin tahrifatı ve neşir sorunlarına sebep olunması kaçınılmazdır. Önce neşredilecek metnin farklı yazma nüshaları, kütüphanelerden ve şahıs kütüphanelerinden toplanır, gerekli inceleme ve karşılaştırmalardan sonra bu nüshalar arasından varsa müellif nüshası veya mütercim nüshası, yoksa bunlara en yakın olanları tespit edilerek ilgili eserin edisyon kritiği yapılır. Müellif veya mütercim nüshası başta olmak üzere, ilk nüsha ve ondan çoğaltılan bütün nüshaların, istinsah tarihleri yoksa, ilmi tenkit usullerinden hareketle, tarihlendirilmesi yapılır. Bazen yazma, bizzat mütercim veya müellif nüshası değilse, onların istinsah tarihleri, ilgili eserin o tarihte kaleme alındığını göstermez. Müellif veya mütercim nüshası olduğu kesinleştirildikten sonra, bu nüsha asıl nüsha olarak kabul edilir ve diğer nüshalar bu doğrultuda tahkikli neşir için kullanılır. Halbuki Kaygusuz, üzerinde istinsah tarihi yazılı tek bir nüsha kullandığından, müellif veya mütercim nüshasından çoğaltılan nüshaların kronolojik olarak sıralama ve tarihlendirmeye gerek duymamıştır. Hatta kullandığı tek nüshanın üzerindeki istinsah tarihinin dahi yanlış okumuştur.

20 Bu eser iki müellif nüshasından hareketle neşredilmiştir. Bkz.: Nişâti, Şeyh Safî Tezkiresi, haz.: Möhsün Nağısoylu, Bakü 2006.

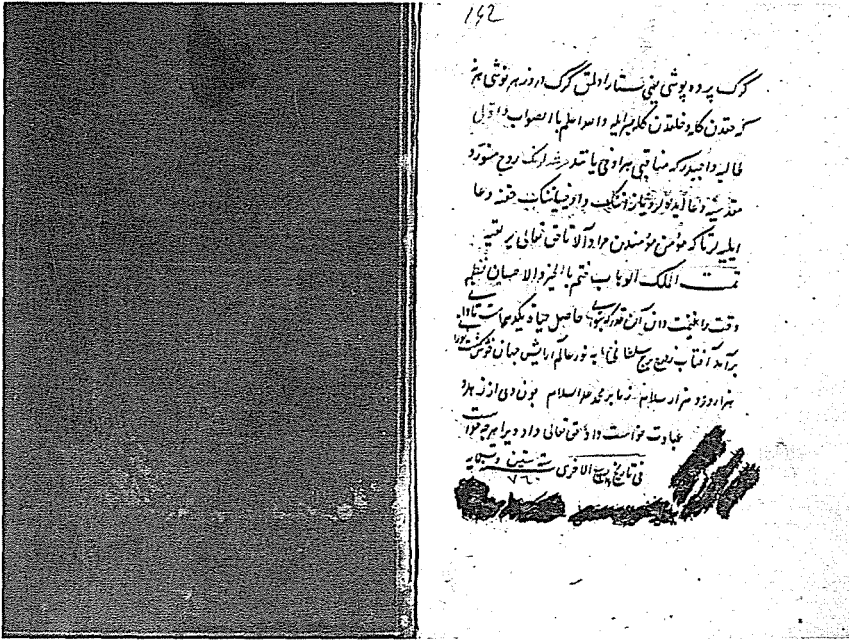
21 *Safvetu's-Safâ*'nın IV. Bölümü'nün Türkçe'ye değişik çevirileri ve bunların bize ulaşan yazmaları ile ilgili geniş değerlendirmeler için bkz.: Şeyh Safiyeddin Erdebili İshak İbn Cibrâil (650-735 H/1252-1334 M), *Makâlât Şeyh Safî Buyruğu*, Haz.: Sönmez Kutlu-Nizamettin Parlak, Horasan Yayınları, İstanbul 2008, s. 40-80.

Makâlât-ı Şeyh Safi yazması, Kaygusuz'un iddia ettiği gibi, Şeyh Sadreddin (ö. 1392) ve İbn Bezzaz (ö. 759/1358'den sonra) hayatta iken *Safvetu's-Safâ*'nın yazılışından iki yıl sonra bir Erdebil dervîşi tarafından 1359-1360 yılında o günün Türkçe'sine çevrilmiş mütercim nüshası değildir. *Safvetu's-Safâ*'nın IV. Bölüm'ü, bir çok kere Türkçe'ye çevrilmiştir. Kemankes 247 numaralı yazma, daha önce yapılmış çeviri veya çevirilerden yararlanılarak yapılmış olduğu anlaşılmamıştır. Anadolu'da *Safvetu's-Safâ*'nın Türkçe'ye çevirilerinden birisi, Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesinde 3344 numarada kayıtlıdır. Bu mütercim nüshası, 861/1457 yılında önce *Safvetu's-Safâ*'nın tahrif edilmemiş müellif nüshasından hareketle yapılmıştır.

Kaygusuz, Kemankes 247 numaralı yazmayı mütercim nüshası gibi kabul etmiştir. Ayrıca eserin istinsah tarihini, metnin altına bir başkası tarafından yanlış okuma sonucu 760 olarak yazılan rakama güvenerek şöyle okumuştur:

"Hezâr durud ve hezar selâm zi ma ber Muhammed Aleyhisselâm çün vey ez zühhd ve ibadet hast dad Hak te'alâ dad veyra herçi hast. *Fi't-tarihi 26 Rebiu'l-ahir es-sene sittin ve seb'amiye* (760)."²² Aşağıda görüldüğü gibi, 760 rakamı metne sonradan ilave edilmiştir.

Halbuki eserin hatimesinde istinsah tarihi şöyle verilmektedir:

22 İbn Bezzâz Vehhab Rahman, *Makâlât-ı Şeyh Safi* (*Safvetu's-Safa*), Haz.: İsmail Kaygusuz, Alevi Akedemisi Yayınları, Ankara 2009, s. 319

Temmet el-Melikü'l-Vehhâb. Hûtime bi'l-hayri ve'l-ihsân. Nazm:

... ..

... ..

Hezâr vird u hezâr selâm zi mâ ber Muhammed (A.S.)

Çün vey ez zuhd ü 'ibâdet hast dad

Hakķ Ta 'âlâ dâd vey ra her çe hast

*Fi târîh-i 26 Rebr'ü'l-âhır, sene: Sitte ve sittîn ve tis 'a mi'e.*²³

Görüldüğü gibi, Arapça *sene* kelimesinin üzerine "*sitte ve sittîn ve tis 'a mi'e*" yazılmıştır. Bu kısmın üzerine gelen satırda "*vey ra her çe hast*" ifadesinin altında iki ayrı çift noktadan birisi bu ifadeye aittir. Yani *vey*'in sonundaki *ye* harfine aittir. *Her çe*'nin altındaki iki nokta ise *tis,a*'nın noktasıdır. Kaygusuz, hem *sitteyi sene* okumuş, hem de *tis,a mi e*'nin üstüneki noktayı görmediğinden *sebamiye* okumuştur. Aslında kendisi istinsah tarihini okuyamamış, hemen altına bir bir başkasının sonradan yazdığı ve yanlış okunduğu kesin olan 760 rakamını esas almıştır. O, eserle ilgili bütün iddialarını bu yanlış okuma üzerine kurmuştur. Böyle bir okumanın yanlışlığı anlaşıncı, ona dayalı bütün iddiaları çürütülmüş olmaktadır. Buna rağmen, Alevilik edeb ve erkanına yakışmayan bir üslupla 1490 tarihli Farsça nüshayı ve Kemankeş 247'de kayıtlı *Makalat-ı Şeyh Safi*'yi gerektiği biçimde dikkatimi vererek incelemediğim iftirasında bulunmuştur. Kaygusuz, böyle bir kanaate benim Hacı Bektaş Bilgi Şölenine sunduğum konuyla ilgili bir tebliğime dayandığını iddia etmektedir. Halbuki bu tebliğimde ben, Kemankeş 247'den de bahsediyorum. Tebliği ciddi bir şekilde inceleyeydi, benim hem 1490 tarihli Farsça *Safvetu's-Safâ* nüshasını, hem de Kemankeş 247 nolu yazmayı kullandığımı görecekti. Çünkü orada ben söz konusu metnin Safeviler döneminde nasıl tahrifata uğradığını, kronolojik olarak tabloya döktüm ve orada verilen eserler arasında her ikisini de kullandım. Daha sonra bu makaleyi Şeyh Safi'nin tahkik ettiğimiz *Makâlât*'ın baş tarafına da koyduk.²⁴ Ayrıca sadece bunları değil, Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa 775 numaradaki başka bir *Safvetu's-Safâ* yazmasına ve bu eserin IV. Bölüm'ünün çevirileriyle ilgili 20 kadar yazmaya başvurduk. Bunlardan sadece 12 tanesini tahkik çalışmamızda kullandık, diğerlerini eledik.²⁵ Kullandığım yazma nüshalar ve basılı eserlerde, IV. Bölüm'ü oluşturan altı bölümün hangi varaklar veya sayfalar arasında yer aldığını bir cetvel üzerinde gösterdik.²⁶ Kaygusuz, tebliği okur okumaz, bilim adamlarını eleştirerek onlar üzerinden prestij kazanmak amacıyla olsa gerek kaleme sarılmış ve hakkımda aslı astarı olmayan yalanlardan ibaret ifadeler kullanmıştır. Üstelik bu yazdığı yazıyı internet sitelerinde yayımlamış, sonra da aynı yazıyı Dr. Nizamettin Parlak ile birlikte yayımladığımız Şeyh Safi'nin *Makâlât*'ının tahkikli neşrini görme ihtiyacı bile duymadan bizden sonra yayınladığı *Makâlât-ı Şeyh Safi* çalışmasının başına koymuştur. Araştırmacı olduğunu iddia eden bir kimseye yakışan, konuyla ilgili ciddi araştır-

23 Bkz.: Şeyh Safiyyeddin, *Makâlât Şeyh Safi* Buyruğu, Haz.: Sönmez Kutlu-Nizamettin Parlak, s. 65-66 ve 420.

24 Bkz.: Şeyh Safiyyeddin, *Makâlât Şeyh Safi* Buyruğu, Haz.: Sönmez Kutlu-Nizamettin Parlak, s. 92-96.

25 Bkz.: Şeyh Safiyyeddin, *Makâlât Şeyh Safi* Buyruğu, Haz.: Sönmez Kutlu-Nizamettin Parlak, s. 50-54.

26 Bkz.: Şeyh Safiyyeddin, *Makâlât Şeyh Safi* Buyruğu, Haz.: Sönmez Kutlu-Nizamettin Parlak, s. 87-88.

ma yaptıktan sonra fikirlerini ve inceleme sonuçlarını yazıya geçirmektedir. Sonuç olarak Kaygusuz, elindeki yazmanın tarihlendirilmesi gibi bir ilmi hassasiyet taşımadığından, bu eserle ilgili tek bir metinle yetinmiş, onun da istinsah tarihini yanlış okuyarak Alevilik ve Bektaşiliğin yazılı kaynakları konusunda yeni bir bilgi kirlenmesine, yazılı kaynakların tahrif ve telifine yol açmıştır.

b) Metnin Bölümlerinin Düzenlenmemesi ve Metne Dahil Edilen Farklı Metinlerin Farkına Varılamaması

Kaygusuz, neşrettiği *Makâlât-ı Şeyh Safî*'nin İbn Bezzâz'ın Farsça *Safvetu's-Safâ* adlı eserinin IV. Bölümü'nün çevirisi olduğunu bildiği halde, bu ikisini karşılaştırma zahmetinde bulunmamış görünmektedir. Altı bölümden oluşan ve oldukça düzenli olan *Makâlât-ı Şeyh Safî*, maalesef, müstensih hatası olarak bölümlerin birbirine karıştırılmasının ve *Safvetu's-Safâ*'nın IV. Bölümü'nde yer almayan başka metinlerin bu metne dahil edilmesinin farkına varılamamış, metinde bölümlerin yerleri düzenlenmeden neşredilmiştir. Böylece Farsça *Safvetu's-Safâ*'yı kendisinin görmediği intibahı uyandırmış ve asıl metinden olmayan metinleri yayımlamakla affedilmeyecek bir hataya düşmüştür. Çünkü Kemankeş 247'de kayıtlı bu nüshanın, istinsah edilirken varakların birbirine karıştığına farkına varamamıştır. Bu sebeple bölümler ve alt başlıkları, uyumlu bir şekilde birbirini takip etmemiş ve bu yazmanın sonuna, diğer nüshalarda yer almayan farklı metinler eklenmiştir. İlmî bakımdan, eserin içeriği, aşağıdaki şekilde düzenlenerek yayınlanması gerekirdi:

I. Bölüm I. Kısım:

1. -15. Soru-Cevap: 2b-15b (Kaygusuz neşrinde: s.198-212)

15.-17. Soru- Cevap: 57b-59a (Birinci kısım bitiyor) (Kaygusuz neşrinde: s. 249-250)

I. Bölüm II. Kısım:

1.-12. Fâyide: 59b-69b. (Kaygusuz neşrinde: s. 251-260)

13.- 32. Fâyide: 25b-38a (Kaygusuz neşrinde: s. 220-232)

II.Bölüm I.Kısım:

1.-14.Soru-Cevap : 38a-50a (Kaygusuz neşrinde: s. 232-243)

II.Bölüm II. Kısım

1.-10.Soru-Cevap: 50a-56b. (Kaygusuz neşrinde: s. 243-249)

10. -21.Soru-Cevap : 16b-25a. (Kaygusuz neşrinde: s. 212-219)

22. -35. Soru-Cevap: 69b-78a. (Kaygusuz neşrinde: s. 260-267)

III. Bölüm

1.-27. tahkik: 78a-108a. (Kaygusuz neşrinde: s. 267-292)

Kaygusuz, bu karışıklığın farkına varamadığından metni *Safvetu's-Safâ*'nın ilgili bölümüne uygun olarak düzenlenmesi yoluna gitmemiştir. Örneğin *Makâlât-ı Şeyh Safî* adlı neşirde, 16a'dan itibaren I. Bölüm I. Kısım'ın 15.-17. Soru-Cevap devam etmesi gerekirken, 16b-25a varakları arasında II. Bölüm II. Kısım'ın 10. ve 21. Soru-Cevap kısmı ve 25b-38a varakları arasında I. Bölüm II. Kısım'ın 13.- 31. Fâyide kısmı yer almıştır. I. Bölüm I. Kısım'ın 15.-17. Soru-Cevap Kısım, 57b-59a'ya kaymıştır. Ayrıca III. Bölüm'den sonra, yani 108a'dan itibaren *Safvetu's-Safâ*'nın IV. Bölümü'nün altındaki IV. Bölüm'de olmayan metinler bulunmaktadır. Örneğin 108a- 111b arasında *Fasl: (el-Bâb fî'l-Înâbe)* bölümü gibi.²⁷ 111b-112a varakları arasındaki *Ebyat-ı Meşâyih* adlı IV. Bölüm'de diğer nüshalarda yer almayan bir metin vardır. Burada bölüm belirtilmeksiz, sadece Mevlana Celalüddîn'e ait birinci beyt ve açıklaması verilmiştir.²⁸ Dolayısıyla yayınlanan eserde, *Meşâyih Beyitlerinin Tahkiki* adıyla bilinen IV. bölüm ve *Zevacir ve Nesâyih* adlı V. Bölüm eksiktir. Adı belirtilmeyen ve V. Bölüm olarak verilen kısımda *Safvetu's-Safâ* ile ilgili olmayan aşağıdaki metinler bulunmaktadır. 112a-122b varakları arasındaki *Fasl* kısmı²⁹, Meşhed nüshası Altıncı Bölüm'ün 137a-141b arasındaki kısımla aynıdır. Sadece Meşhed nüshasında 132b-137b arasında yer alan ve diğer nüshalarda bulunmayan Altıncı Bölüm'ün diğer kısmı, Kemankes 247'de 137a-141b varakları arasında³⁰ *Müslümanlık Erkanında Yol Nedür?* başlığıyla bulunmaktadır. *Fasl: 122b'de besmeleyle başlar ve 134a'da biter.*³¹ Bu kısım, *Şeyhin Kerametleri ve Tahkiklerini* beyan ediyor. *Hikâyât* adıyla çeşitli hikayelere yer veriyor. Meşhed nüshasının altı bölümden oluşan dördüncü bölümünde bu hikayeler aynen yer almıyor. Yalnız bazılarında benzerlikler var.³² 127b'de *Fasl: Zühed, Vera ve Takva beyanındadır*³³ konusu; 129b-130a'da ise *Fasl* başlığında Şeyh Safî'nin 24 satırı ile ilgili bilgi bulunmaktadır.³⁴

Safvetu's-Safâ'da IV. Bölüm'ün 6. bölümü olarak geçen *Bazı Kelimat Measure*, bu eserde, IV. Bölüm : (*Fasl-ı Ciharüm*): *Der Ba'zı Kelimât u Tasavvur* adıyla, v. 134a-137a arasında yer alır.³⁵ Bu bölüm, Ayasofya Müzesi 3099 numarada 128a-128b varakları arasında, İran'da yayın-

27 İbn Bezzâz, *Makâlât-ı Şeyh Safî (Safvetu's-Safa)*, Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 292-293.

28 İbn Bezzâz, *Makâlât-ı Şeyh Safî (Safvetu's-Safa)*, Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 295.

29 İbn Bezzâz, *Makâlât-ı Şeyh Safî (Safvetu's-Safa)*, Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 295-303.

30 İbn Bezzâz, *Makâlât-ı Şeyh Safî (Safvetu's-Safa)*, Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 316-319

31 İbn Bezzâz, *Makâlât-ı Şeyh Safî (Safvetu's-Safa)*, Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 303-311

32 Bkz.: *Makâlât-ı Şeyh Safî, Süleymaniye Ktp. Kemankes*, Nu: 247, v. 129a-b. Krş.: *Tezkire-i Şeyh Safî, Kitâbhâne-i Âsitân-ı Kuds-i Ruzavî*, Nu: 95, v. 112b. Bkz.: *Kemankes 247*, v. 133b. Krş.: *Tezkire-i Şeyh Safî, Kitâbhâne-i Âsitân-ı Kuds-i Ruzavî*, Nu: 95, v. 118a (Pire Mahmud Dâvudi Hikayesi)

33 İbn Bezzâz, *Makâlât-ı Şeyh Safî (Safvetu's-Safa)*, Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 306-307.

34 İbn Bezzâz, *Makâlât-ı Şeyh Safî (Safvetu's-Safa)*, Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 308-309.

35 İbn Bezzâz, *Makâlât-ı Şeyh Safî (Safvetu's-Safa)*, Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 312-316.

lanan³⁶ *Safvetu's-Safâ*'nın 592-595. sayfaları arasında ve diğer Türkçe çevirilerde aynen geçmektedir. *Safvetu's-Safâ*'da ise, Şeyh Safî'nin sözleri (kelime) olarak geçmekte ve alttaki dörtlüklerin başında şiir, nazm ve beyit açıklamaları bulunmamaktadır. Bu yazmada Nişatî çevirisinde olduğu gibi, bütün dörtlüklerin başında bu bilgiler yer almaktadır. Bu açıdan Nişatî'ye benzemektedir. Yalnız Nişatî'de başlangıçta Arapça şiir yer almazken *Safvetu's-Safâ*'da yer almaktadır.

Görüldüğü gibi, *Safvetu's-Safâ*'nın IV. Bölümü'nün çevirisi olduğu bilinen Kemaneş 247 yazmasında bölümler arka arkaya gelmemekte, hem bazı bölümler eksik bulunmakta, hem de bu bölüme ait olmayan kaynağı tespit edilemeyen metinler bulunmaktadır. Kaygusuz, bu karışıklığın, eksiklik ve ilavelerin farkına varmamış ve metinleri olduğu gibi yayınlamıştır. Böylece Alevî-Bektaşî yazılı kaynakları konusunda bilgi kirlenmesine sebep olmaktan başka bir şey yapmamıştır. Eğer çalışmasını yayımlamadan önce çıkan tahkikimizi ve ona yazılan Mukaddime'yi okumuş olsaydı, bu telafisi zor hatalara düşmeyecekti. Çünkü orada yazmadaki bu sorunların farkına varılmış ve yazmanın içeriği tek tek verilmiştir.

c) Hadis ve Şiir Metinlerindeki Yanlış Okumalar ve Günümüz Türkçesi'ne Sadeleştirmede Yapılan Hatalar

Kaygusuz, Kemaneş 247'de kayıtlı tek nüshadan *Makâlât-ı Şeyh Safî (Safvetu's-Safa)* adıyla yayınladığı çalışmasında, önce baştan sona yalan-yanlış bilgilerle dolu uzun bir sunuş yazmış³⁷ (Bkz.: s. 14-57), sonra günümüz Türkçesi'ne sadeleştirmiş metni, arkasından Çeviriyazı (Transcription) olarak latinize edilmiş metni ve en sonuna da yazmanın metninin tıpkıbasımını vermiştir. Gerek sunuş ve sadeleştirme, gerekse çeviriyazı kısmında, Arap harfleriyle yazılı metni okuyamamaktan ve yanlış okunan metni yanlış sadeleştirmekten kaynaklanan fahiş hatalar yapmıştır. Ayetler de bile, Arapça metni verilirken, bazı ayetlerin başı ile sonu birbirine karışmıştır.³⁸ Bazı ayetlerde ise, kelimeler eksik yazılmış veya harfler düşmüştür. Örneğin; “İnna arazna...” (33. Ahzâb, 72) ifadesinin “İnna arazne...”³⁹, “Vel beledü't-tayyibü...” ifadesinin “Velbeledüyyibü...” (7. A'râf, 58); “alleme'l-esmâ” ifadesini “ilmü'l-esmâ” şeklinde yazılışı gibi⁴⁰. *Makâlât-ı Şeyh Safî (Safvetu's-Safa)*'de geçen bütün ayetler incelendiğinde bu durumun vehameti daha iyi anlaşılacaktır. Hadisler ve Arapça şiirlerin okunusunda da, önemli hatalara rastlanmaktadır. Bazı hadis ve şiirlerin çevirisinde, orijinal metinde yer alan bazı kelimeler çıkarılması onların yanında zikretmeyi dahi değmez. Hadis ve şiir metinleri ile ilgili düşülen okuma ve sadeleştirme hatalarına dair sadece ikişer örnek vereceğim:

36 İbn Bezzâz et-Tevekkülü, *Safvetu's-Safâ*, thk.: Gulam Rıza Tabâtabâi Mecd, Tebriz 1376/1997.

37 İbn Bezzâz, *Makâlât-ı Şeyh Safî (Safvetu's-Safa)*, Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 14-57.

38 Mesela bazı örnekler için bkz.: İbn Bezzâz, *Makâlât-ı Şeyh Safî (Safvetu's-Safa)*, Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 72, 74, 75, 85, 90, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 106, 115, 124.

39 Mesela bkz.: İbn Bezzâz, *Makâlât-ı Şeyh Safî (Safvetu's-Safa)*, Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 73.

40 Mesela bkz.: İbn Bezzâz, *Makâlât-ı Şeyh Safî (Safvetu's-Safa)*, Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 104, 93.

Hadislerdeki yanlış okuma ve çeviri hataları

Makâlât-ı Şeyh Safî'de II. Bölüm Hz. Peygamber'in hadislerine veya ona ait gösterilen 50'den fazla rivayete yer verilir. Kaygusuz bu kısımdaki bazı hadisleri okuyamadığından hadislerin metnini vermemiş⁴¹, metnini verdiklerinin ise tamamına yakını yanlış okumuştur. Hemen hemen bütün hadis ve rivayetlerde bu tür fahiş hatalar yer almaktadır. Önce tahkikli neşrini yaptığımız metinde geçen şeklini, sonra Kaygusuz'un bu hadisleri nasıl okuduğunu ve Türkçe'ye nasıl çevirdiğini vereceğim:

ÖRNEK 1: İkinci Bölüm'ün 2. kısmında 21. soruda geçen bir rivayet

Arapça metin: "Men meşâ me 'a , 'âlimin haṭveteyn ve celese 'indehü celseteyn ve semî 'a minhu kelimeteyn vecebet lehü cennetân:

Türkçe Çevirisi: "Kim bir alimle iki adım yürürse veya yanında iki kere oturursa ve ondan iki kelime dinlerse, Cennet ona vacib olur."⁴²

Kaygusuz, Kemankeş 247 numaralı yazmada da yer alan bu rivayeti okuyamamış ve Türkçe'ye yanlış çevirmiştir:

Arapça metin: "Men şey ma âlim hututi ve celesne indehu ve celeteyni ve semai minhu Kelime:teyni vecebet lehu cennetani."⁴³

Türkçe çevirisi: "Kim alimle oturur, ondan iki güzel söz işitirse muhakkak ki ona iki cennet vardır."⁴⁴

ÖRNEK 2: I. Bölüm'ün 1.kısımında 4. soruda geçen rivayet

Arapça metin: "Ḥubbibe ileyye mine'd-dünyâ⁴⁵ (dünyakum: bir rivayette) (şelâsen) en-nisâu ve 'ṭ-ṭayyibu ve ḡurretu 'ayni fiş-şalâti"⁴⁶

Türkçe çevirisi: "Bana sizi n dünyanızdan üç şey sevdirdildi: Kadın, güzel koku, gözümün nuru namâz."

Transkribe edilmiş metin: "Niçün Ḥazret-i Risâlet bu üç nesneyi tahşîş itdi, gayrisini buyurmadı? Ve kendü dahî dünyadayken: " dünyakum" diyüb dünyayı niçün anlara izâfet itdi?⁴⁷

41 Mesela bkz.: İbn Bezzâz, Makâlât-ı Şeyh Safî (Safvetu's-Safa), Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 99, 232-33. Krş.: Yazma metni: s. 363, v. 38b-39a.

42 Bkz.: Şeyh Safiyyeddin, Makâlât Şeyh Safî Buyruğu, Haz.: Sönmez Kutlu-Nizamettin Parlak, s. 221.

43 İbn Bezzâz, Makâlât-ı Şeyh Safî (Safvetu's-Safa), Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 219. Yazma metni: s. 349, v. 24b.

44 İbn Bezzâz, Makâlât-ı Şeyh Safî (Safvetu's-Safa), Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 84.

45 min dünyaküm: M/36b, G/24b.

46 Nesai, Sünen, Çağrı Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1992, VII/ 61 (Nisâ, 1); Ahmed b. Hanbel, Müsned, Çağrı Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1992, III/128.

47 Bkz.: Şeyh Safiyyeddin, Makâlât Şeyh Safî Buyruğu, Haz.: Sönmez Kutlu-Nizamettin Parlak, s. 178.

Kaygusuz, bu metni okuyamadığı gibi, Türkçe çevirisinde hepten saçmalamıştır:

Arapça metin: “*Habib min dünya kem selase en-nisa ve'l-tayyib ve kare ayni fi's sala*”⁴⁸

Metnin Çevrimyazımı: “Yani niçin hazret-i resul bu üç nesne tahsis etti gayrısını itmedi ve kendü dahi dünyada iken dünya kem (eksik dünya) diyip anlara izafet etti.”⁴⁹

Türkçe Çevirisi: “Yani niçin peygamber bu üç nesneyi (kadın, güzellik, namaz), ayırdı, başkasını ayırmadı ve kendi dahi dünyada iken ‘dünya kem’ dünya eksik, kötü deyip, onlara bağladı.”⁵⁰

Arapça Şiirlerdeki yanlış okumalar ve çeviri hataları

Hadislerde olduğu gibi Arapça şiirlerdeki hataları da, karşılaştırmaya imkan tanıyabilmek için, sadece iki örnek üzerinden, önce kendi neşrimizdeki şeklini, sonra Kaygusuz’un yanlış okuma ve Türkçe’ye alakasız çevirilerini kaydedeceğim.

ÖRNEKİ:

Zekertüke lâ inni nesitüke lemhaten

Ve ehvenu mâ fi kalbî zikru lisânî

Fe-hümtü bi-lâ vecdin ileyke şabâbeten

*Ve hâme ileyke el-kalbu bi t-tayarâni*⁵¹

Türkçe Çevirisi: Seni hatırladım, zaten hiç unutmamıştım. Ve dilime dökülen kalbim-dekinin en hafifidir. Seni, vecdden dolayı değil, aşkımdan dolayı arzuladım. Öyle ki kalbim, bu sevgiden sana uçmayı arzuladı.⁵²

Kaygusuz bu şiiri yanlış okumuş ve yanlış çevirmiştir:

Zikrtuke li inni nasaytüke melhaten

Ve ehven ma fi el kalb zikri lisani

Fehimte bila vücudın ileyke sabeten

*Ve hamle ileyke el kalbu bi'l tayran*⁵³

48 İbn Bezzâz, Makâlât-ı Şeyh Safi (Safvetu's-Safa), Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 101, 235 ve Yazma metin: 365, 41a.

49 İbn Bezzâz, Makâlât-ı Şeyh Safi (Safvetu's-Safa), Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 235.

50 İbn Bezzâz, Makâlât-ı Şeyh Safi (Safvetu's-Safa), Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 101.

51 Bkz.: Şeyh Safiyeddin, Makâlât Şeyh Safi Buyruğu, Haz.: Sönmez Kutlu-Nizamettin Parlak, s.119.

52 Bkz.: Şeyh Safiyeddin, Makâlât Şeyh Safi Buyruğu, Haz.: Sönmez Kutlu-Nizamettin Parlak, s.119, Dipnot: 103.

53 İbn Bezzâz, Makâlât-ı Şeyh Safi (Safvetu's-Safa), Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 205-206, 69 ve Yazma metin: 334, v. 10a.

Türkçe Çevirisi:

Bir an için seni unutmuştum ama hatırladım.

Kalpteki en kolay şey dilimin zikridir

Vücudun olmadan isabetli anladım seni

Uçan kuşlarla himmet etti sana kalp⁵⁴

ÖRNEK 2:

Eḳülü ve ḳad ‘azze et-telâḳi ve beynenā

Mefâvizü yestağriḳne cehde'r-rekâibi

Le-in künthe ‘annî bi'l- ‘iyâni muğayyeben

Fe-mâ ente ‘an ‘aynî ve ḳalbî bi-ğâyibi

İzâ iştâḳatî'l- ‘aynâni minke bi-naḳratin

Tecelleyte li fi'l-ḳalbi min külli cânibin⁵⁵

Türkçe Çevirisi: Diyorum ki, sizinle karşılaşmamız zorlaşmıştır. Çünkü aramızda, yolların uzun zamanını alan çöller var. Sen, benim gözümden uzak ve gizliysen de, aslında gözüm ve kalbimden gayip değilsin. Gözlerim seni bir görmeyi arzuladığında, her taraftan kalbime tecelli edersin.⁵⁶

Kaygusuz'un bu şiiri okuyuşu ve Türkçe çevirisi, diğerlerindeki gibi, Arapça'yı hiç bilmediğini açıkça göstermektedir:

Ukudu ve kad garru'l telakki ve beynuna

Muavezu yetekarrekne cehdu'l rekayib

Yeseni kuntu anni bi'l iyan mukayyinen

Fima ente an ayni ve kalbi bi ayib

Eza iştıyaktı el iyan minke bi'l nazare

Tecelliytü lb fi kalbi min külli canibin⁵⁷

54 İbn Bezzâz, Makâlât-ı Şeyh Safi (Safvetu's-Safa), Haz.: İsmail Kaygusuz, 69.

55 Bkz.: Şeyh Safiyeddin, Makâlât Şeyh Safi Buyruğu, Haz.: Sönmez Kutlu-Nizamettin Parlak, s.120.

56 Bkz.: Şeyh Safiyeddin, Makâlât Şeyh Safi Buyruğu, Haz.: Sönmez Kutlu-Nizamettin Parlak, s.120, Dipnot: 112.

57 İbn Bezzâz, Makâlât-ı Şeyh Safi (Safvetu's-Safa), Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 206, 70 ve Yazma metin: 335, v. 10b-11a.

Türkçe Çevirisi:

Anlayış ve anlayış binitini sürüyorum aramızda

Ve ona binenlerin çabası yakınlaşıyor

Sen benim kalbim ve gözümsün

Eğer sana bakarak özlem duyarsam

Oturturum kendimi bütün yönlerden kalbin artasına⁵⁸

d) Metinle İlgili Yanlış Okumalar ve Günümüz Türkçesi'ne Sadeleştirmede Yapılan Hatalar

Kaygusuz, sadece ayet, hadis ve şiirlerle ilgili bariz hatalar yapmamış, yeniden neşrini gerektirecek asıl büyük hataları metnin hemen hemen her sayfasında ve satırında da yapmaya devam etmiştir. Bir kısmı orijinal metnin okunamayışından, bir kısmı yanlış okumaktan, bir kısmı ise Tasavvufi kavramları, Arapça, Osmanlıca ve Farsça tabirleri bilmemekten kaynaklanmıştır. Metnin okunuşu ve sadeleştirilmesi ile ilgili hataların tamamını tek tek burada yer vermek mümkün değildir. Bu sebeple, bizim neşrimiz ile Kaygusuz'un çalışmasını karşılaştırmaya imkan tanımak için, sayısız hatalardan genelde 317-319. sayfalarda ve diğer sayfalarda yer alanlardan bir kaçını bir tablo üzerinde, maddeler halinde vermek istiyorum:

(Sönmez Kutlu-Nizamettin Parlak, <i>Makâlât</i> Metni)	Kaygusuz'un Çevirimyazı Metni (Transcription)	Kaygusuz'un Günümüz Türkçesi Metni	İsmail Kaygusuz, <i>Makalat-ı Şeyh Safi</i>
Vahdaniyette oldur ki, ayıdasın ki KE/138a (SK-NP, 414)	Vahdaniyetüne idesün ki	Birliğine ikrar getirip	Çevirimyazı Metin, s. 317/ Günümüz Türkçesi, s. 191
Özüni ... derdmend bile (SK-NP, 414)	Özini ... derd mukayyed bile	Derd yüklenmiş bilir	Çevirimyazı Metin, s. 317/ Günümüz Türkçesi, s. 191
Namazın surelerini (R/134a) öğrene (suretlerini) (SK-NP, 415)	Namazın suretlerin öğrene	Namazın şekil ve kurallarını öğrenmek	Çevirimyazı Metin, s. 317/Günümüz Türkçesi, s.191
Tarikat fi'l-resûldür (SK-NP, 415) (SK-NP, 415)	Tarikatı faal-i resûldür	Tarikat ise Resulün eylemidir (kavl-i resuldür ve tarikat-ı faal-i resuldür.)	Çevirimyazı Metin, s. 317/ Günümüz Türkçesi, s.192

58 İbn Bezzâz, *Makâlât-ı Şeyh Safi* (Safvetu's-Safa), Haz.: İsmail Kaygusuz, s. 70.

Biri emâre biri levvâme (SK-NP, 415)	Biri emare biri levvâme	Biri emredici zorlayıcı(emmâre) biri çekiştirici- paylayıcı (levvâme)	Çeviriyazı Metin s. 317/Günümüz Türk- çesi, s. 192
İnn e' n - n e f s e ' l - emmâre bi's-sûi(SK- NP, 416)	en-nefse'l-emare bi- esved	e'n-nefse'l-emmâre bi-esved	Çeviriyazı Metin, s. 318/ Günümüz Türk- çesi, s. 192
Buhl (SK-NP, 416)	Bahl	Hainlik (Bahl)	Çeviriyazı Metin, s. 318/ Günümüz Türk- çesi, s. 192
Kin (SK-NP, 416)	Kesn	Zorbalık (Kesr ?, kasr ?)	Çeviriyazı Metin, s. 318/ Günümüz Türk- çesi, s. 192
Onıncı: nifak Nefs-i levvâme (SK- NP, 416)	Onıncı nifak-ı nefis Levvâmenin	Onuncu münafıklık. Levvâmenin	Çeviriyazı Me- tin, s. 318/ Günümüz Türkçesi, s. 192
Onuncı: cihat (SK-NP, 416)	Onıncı: nihayet ve meratib	Onuncu: Gizlilik (niha(ni)yet)	Çeviriyazı Me- tin, s. 318/ Günümüz Türkçesi, s. 193
İcmaldür (SK-NP, 416)	Ecmaldür	Güzeldir (ecmaldür)	Çeviriyazı Me- tin, s. 318/ Günümüz Türkçesi, s. 193
Alleme'l-esmâe (Ba- kara 2/31) (SK-NP, 417)	İlm-i esmadur	Tanrı isimlerinden (İlm-i esmadan)	Çeviriyazı Me- tin, s. 318/ Günümüz Türkçesi, s. 193
Rıza-yı evliyadur (R/ 135b) (SK-NP, 417)	Bina-yı ulyadur	Yüce binadır (Binay-ı ulyadur)	Çeviriyazı Me- tin, s. 318/ Günümüz Türkçesi, s. 193
Kırk havâs (SK-NP, 417)	Fark-ı havas	Duygu farkı (fark-ı havas)	Çeviriyazı Metin, s. 318/ Günümüz Türkçesi, s. 193
Od seküzdür(SK-NP, 418)	O seküzdür	Hayvan sureti sekiz biçimde	Çeviriyazı Me- tin, s. 318/ Günümüz Türkçesi, s. 194
Ölümin (SK-NP, 418)	Uluvvın	Hırs ateşi yüceliği	Çeviriyazı Metin, s. 319/Günümüz Türk- çesi, s. 194
Nefy-i isbâtın manası (SK-NP, 405)	Nefy-i isbat manası	Kanıt sürgününün anlamı (nefy-i isbat manası)	Çeviriyazı Metin, s. 300/ Günümüz Türkçesi, s. 171

Tama', ümmü'l-habâyisdür (SK-NP, 405)	"T a m a ' ü m m e l hanâis" dür	Açgözlülük (tama') bütün kötülüklerin anasıdır.	Çevirimeyazı Metin, s. 297/ Günümüz Türkçesi, s. 168
"Kellimni yâ humeyrâ: Benimle konuş yâ Humeyrâ (Ey Ayşe)! (SK-NP, 179)	Küllî mini ya humeyr	Küllî mini ya humeyr	Çevirimeyazı Metin, s. 235/ Günümüz Türkçesi, s. 101
edep ile teprenürler idi. (SK-NP, 402)	Edep ile pür-nurlar idi.	Edeb ile nur içinde kahırlar idi.	Çevirimeyazı Metin, s. 299/ Günümüz Türkçesi, s. 169
Senin butın (SK-NP, 402)	(kullanılmamış)	Beytin	Çevirimeyazı Metin, s. 299/ Günümüz Türkçesi, s. 169
Öz butın bilmez (SK-NP, 402)	kendi tövbesini bilmez	Öz tövbesin bilmez	Çevirimeyazı Metin, s. 299/ Günümüz Türkçesi, s. 169
Seyrûn fillah (SK-NP, 402)	Sırrun fillah	Sırrun fillah	Çevirimeyazı Metin, s. 300/ Günümüz Türkçesi, s. 171
Orundulanmışları (SK-NP, 402)	Arındırılmışı	Arundurulmuşu	Çevirimeyazı Metin, s. 208/ Günümüz Türkçesi, s. 72

Tabloda görüldüğü gibi, Kaygusuz, en basit tasavvufî kavramları ve XVI. asra kadar kullanılan bazı Türkçe kelimeleri, bu tür sözlüklere bakmadığı için yanlış okumuş ve yanlış sadeleştirmiştir. Bu örnekler, yapılan neşrin ve sadeleştirmenin bilimsel açıdan hiçbir kıymeti haiz olmadığını açıkça göstermeye yeter de artar bile. Bu metnin Alevi Akademisi yayınları arasında çıkmış olması ve eserin başına Alevi Akademisi yetkilisi birkaç kişi tarafından takdim yazılması da ayrıca düşündürücüdür. Böyle bir yayın, Ahmet Yaşar Ocak'ın aşağıdaki eleştirilerini bütünüyle haklı çıkarmaya yeter niteliktedir:

"Böyle olmaları bir yana, önemli bir kısmı, hatta büyük çoğunluğu hiçbir bilimsel birikim ve tarihsel arkaplan temeline dayanmayan, metotsuz ve belki daha önemlisi, bir çok tarihsel saptırmalar ve yanlış bilgilerle, bilimsel açıdan geçersiz tezlerle, ideolojik önyargı ve ithamlarla dolu olup, Alevilik ve Bektaşiliği yüceltmeye yönelik, propaganda niteliği taşıyan yayınlardan oluşuyordu."⁵⁹

59 Ahmet Yaşar Ocak, "Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik Araştırmalarında Tarihi Bozma, Yaklaşım ve Tarihsel Perspektif Yanlışları", Muhafazakâr Düşünce, yıl: 2, sayı: 7, (Kış 2006), s. 128 (127-136)

3. BİSÂTÎ, ŞEYH SÂFÎ BUYRUĞU (MENÂKİBU'L-ESRÂR BEHCETÜ'L-AHRÂR)⁶⁰

Ahmet Taşğın, 2003 yılında *Şeyh Sâfî Buyruğu (Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr)* adını koyduğu bir buyruk metni yayınladı. Bu yazmanın hiçbir yerinde geçmediği halde, kapağa eserin müellifi Bisâtî; eserin adı *Şeyh Sâfî Buyruğu (Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr)* şeklinde yazıldı. Taşğın, hakkında yeterince araştırma yapmadığından ve diğer nüshalarını bulup karşılaştırmadığından, kitabın Önsöz'ünde, yayınladığı eserle ilgili şu yanlış bilgilere yer verdi: "Yayına hazırlanan Buyruk, Bisâtî tarafından yazılan Konya Mevlana Müzesinde bulunan nüshadır. Eser ilk defa Abdülbâki Gölpınarlı tarafından tespit edilmiş ve yine eser hakkında ilk bilgiler onun tarafından verilmiştir."⁶¹ Taşğın, iyi niyetinin bir sonucu olarak bu eseri yayınlamakla Alevî yazılı kaynaklarına önemli bir katkıda bulunmayı amaçladığı şüphesizdir, ancak yukarıda zikredilen bilgi ve Giriş kısmında vermeye devam ettiği bilgilerle, *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr* hakkındaki tartışmalara yeni sorunlar eklemiştir. Birincisi "Konya Mevlana Müzesi Yazmaları Ferid Uğur Kitaplığı'nda 1172 numaralı⁶² yazmadan neşredilen bu eser, Bisâtî tarafından yazıldığı iddia edilen eser değildir. Çünkü eserin hiçbir yerinde, ne Bisâtî ne de *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr* geçer. Aslında bu eser, türleri arasında, Türkiye'de umum kütüphanelerde ve özel şahıs kütüphanelerinde, tespit edebildiğim kadarıyla, sadece iki yazmasına rastlanan ve Safevîler döneminde kaleme alındığı anlaşılan, yaygın olmayan *Buyruk* türlerinden birisidir. Anadolu'da yaygın olan ve anonimleşen Şeyh Safî buyruklarından bazı önemli farklılıklar arz etmektedir. Özellikle içeriği 4 kapı 28 makam olarak düzenlenmiştir. Gölpınarlı'nın da katalogda kaydettiği gibi⁶³, bu eser varak 55a'da, "ve halim ve mazlûm ola. Muhammed Ali sıfatı budur, vallahu a'lamu bi's-savâb. Temmeti'l-Kitâbu bi'avnillahi'l-meliki'l-vehhab" ifadeleriyle bitmektedir. Daha sonra Fütüvvetname'lerde yer alan bilgilere benzer bilgiler yer alır. Bu bilgiler ve yazmanın sonunda bazı Alevî şairlerine ait nefesler de, bu eserin asıl metnine dahil değildir. Gölpınarlı, muhtemelen diğer *Menâkıplar*la içerik benzerliği dolayısıyla, bu eseri *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr* olarak isimlendirdi. Belki de Gölpınarlı, *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr* adını buyrukların tümüne kullanılan bir isim olarak kabul ediyordu. Her ne amaçla olursa olsun, bu metni bu adla kataloga kaydetmek böyle bir yanlışlığı yapılmasına sebebiyet verdi.

Gerçek *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr*, Mevlana Müzesi Abdülbâki Gölpınarlı Kütüphanesi Yazma Kitaplar bölümündeki 181 numaralı Mecmua'nın içerisinde yer almaktadır. Bisâtî ismi, bu yazmanın 20b-21a varaklarında Şah Tahmasb ile ilgili bir medhiyenin sonunda geçmektedir. Bu yazmanın farklı nüshaları bulunmaktadır. Bunlardan birisi yine Mevlana Müzesi Abdülbâki Gölpınarlı Kütüphanesi Yazma Kitaplar bölümündeki 198 numaralı Mecmua'nın

60 Bisâtî, Şeyh Sâfî Buyruğu (Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr), yay. haz.: A Taşğın, Rheda-Wiedenbrück Çevresi Alevî Kültür Derneği Yayınları, Ankara 2003.

61 Bisâtî, Şeyh Sâfî Buyruğu (Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr), yay. haz.: A Taşğın, s.VII (Önsöz)

62 Abdülbâki Gölpınarlı, Konya Mevlana Müzesi Yazmaları III, T.C. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 1972, s. 430.

63 Gölpınarlı, Konya Mevlana Müzesi Yazmaları III, s. 432.

içerisindedir. Alevi dedelerinin arşivlerinde ve özel kütüphanelerinde de bazı nüshaları bugüne kadar gelmiştir.⁶⁴

Taşğın'ın "Eser hakkında ilk bilginin Gölpınarlı tarafından verildiği" ifadesi doğrudur. Ancak Gölpınarlı'nın Bisâtî'ye ait gösterdiği ve *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr* adıyla çalışmalarında atıflarda bulunduğu eser, bu değil, daha önce zikrettiğimiz Gölpınarlı Kütüphanesi'ndeki mecmuanın içerisinde bulunan metindir. Zaten Gölpınarlı bu eseri kullanırken, kendi kütüphanemde bulunan kaydını düşmektedir. Taşğın'ı yanıltan, *Konya Mevlana Müzesi Yazmaları III* katalogunda, eserin adının, Gölpınarlı tarafından bu şekilde verilmesidir. Halbuki yazmanın başlangıcında eserin adı *Risâle-i Şeyh Sâfi* olarak kaydedilmiştir. Kendisinin Giriş'te konuyla ilgili bazı şüpheleri olmasına rağmen, hala yayınlanan esere bu adı (Bisâtî, *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr*) vermesinin sebebinin anlamak zordur. Aslında aşağıdaki ifadelerden anlaşıldığına göre, Taşğın, Gölpınarlı'nın bu konudaki kuşkularının farkına varmış, ama buna rağmen yanlış sürdürmüştür.

"Bisâtî'ye atfedilen bu Buyruk, esasen Gölpınarlı'nın kendi kitaplığı arasında yer alan bir başka Buyruğa dayandırarak isimlendirmesinden başka bir şey değildir. Gölpınarlı'nın bahsini ettiği nüshada Şah Tahmasb'ı öven bir şiirde şairin mahlasını Bisâtî olarak verdiğini dolayısıyla en eski nüsha olması dolayısıyla da Buyruğun da adı geçen bu Bisâtî tarafından yazıldığı kanaatine sahip olmasına neden olmuştur. Aksi halde bu eserin Bisâtî'ye ait olduğuna dair eserin bizatihi kendisinde bir işaret yoktur. Hatta eserin Bisâtî tarafından yazıldığına dair bir de ip ucu yoktur."⁶⁵

Taşğın, buyruk yazmalarla karşılaştırarak edisyon kritik yapmadığında *Buyruk Menâkıb-ı Şeyh Safi Musul ve Çevresindeki Şebeklerin Buyruğu*⁶⁶ adıyla yayınladığı metinde de aynı yanlışlara düşmekten kendini kurtaramamıştır. Aslında ikinci yayınladığı metin, sadece Irak Musul ve çevresindeki Bektaşiler arasında da yaygın değil Anadolu'da da okunan ve çokça nüshası olan *Buyruk* türlerinden birisidir. *Mevlana Müzesi Abdülbâki Gölpınarlı Kütüphanesi Yazma Kitaplar Bölümü*'nde 181 ve 198. Mecmua içerisinde bulunan *Menâkıb* metinlerinin baş kısmıdır. Muhtemelen daha sonraki metinlere bu metinler kaynaklık etmiştir. Hatta 181. Mecmua'da varak 7a'da eserin adı bizzat şu şekilde geçmektedir: *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr Hazret-i İmâm Nâtik Ca'fer Sadık Aleyhisselâm Te'lîf-i es-Seyyid Hatâi*. Gölpınarlı'nın araştırmalarında alıntı yaptığı⁶⁷ ve yazarını Bisâtî olarak gösterdiği *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr*'ın bu mecmuanın içindeki metin olduğunu kesinleştirmek için birkaç örnek vermek istiyoruz:

64 Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesi Yazma Kitaplar Kataloğu*, Ankara 2003, s. 240-241.

65 Bisâtî, *Şeyh Safi Buyruğu*, yay. haz.: A Taşğın, s. 8. Krş.: Gölpınarlı, *Konya Mevlana Müzesi Yazmaları III*, s. 431.

66 *Buyruk Menâkıb-ı Şeyh Safi Musul ve Çevresindeki Şebeklerin Buyruğu*, Haz.: Ahmet Taşğın, Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü, Köln-Almanya 2010.

67 Bkz.: Abdülbâki Gölpınarlı, "Kızıl-baş" Maddesi, İA. VI/789, 791, 794; Gölpınarlı, *Alevi-Bektaşî Nefesleri*, s.24-26, 32-33, 86, 136-137, 138-139, 144, 192-192 (Bu sayfalarda, *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr* 'dan ondan fazla nefes aktarmaktadır.)

1. “Bunlar (Kızıl tacın kutsiyetine dair hikayeler) Şah Tahmasb zamanında (1524-1576), Bisâtî adlı birisi tarafından yazılan ve sonradan, Hatâî mahlası ile şiirler yazan Şah İsmâ’îl Safavî (öl. 1524)’ye isnât edilen Menâkib al-asrâr bahcat al-ahrâr’da ... bulunmaktadır.”⁶⁸ İslam Ansiklopedisi Kızılbaşlık maddesinde tacın önemi ile ilgili bilgiler ve Hatâî’ye ait gösterilen bir nefes yukarıda zikredilen Mecmua 181’de 26a-26b’de bulunmaktadır.

2. “Menâkib al-asrâr bahcat al-ahrâr ile, yine XVI. asra ait olan ve “dergâh-ı âlîde Seyyid Abdülbakî Efendi hazretleri evliyaya mühib olan müminlere gönderdiği mektuptur” başlığını taşıyan 25 sahifelik risâlede kızıl-başlığın esasları kayıtlıdır. Menâkib’a göre, bu mezhepte 3 sünnet 7 farz vardır.”⁶⁹ Seyyid Abdülbakî Efendi’nin mektubu, Mecmua 181’de *Menâkibu’l-Esrâr Behcetü’l-Ahrâr*’ın devamında varak 50a’dan başlamaktadır.

Gölpınarlı, *Alevî-Bektaşî Nefesleri* kitabında da *Menâkibu’l-Esrâr Behcetü’l-Ahrâr*’dan alınma 10-15 nefese⁷⁰ yer vermekte ve her birisinin başına veya sonuna bu eserden alındığına dair notlar düşmektedir. Bunlardan sadece iki tanesinin ilk ve son beyitlerini vermekle yetineceğim.

ÖRNEK 1:

İmam Cafer kullarıyız⁷¹
 Sohbetimiz nihân olur
 Ölmezden evvel ölmüşüz
 Vasl-ı can olan can olur

 Şah Hatâyî’m der candayım
 Hak divânında gündeyim
 Sen sendesin ben bendeyim
 Ne sen olur ne ben olur

ÖRNEK 2:

Nâci derler bir gürûha uğradım
 Hep biri birinin almış elini
 Mekânınız kande dedim söyledim
 Mekân tutmuş hakıykatini ilini

68 Gölpınarlı, “Kızıl-baş” Maddesi, İA. VI/789.

69 Gölpınarlı, “Kızıl-baş” Maddesi, İA. VI/791.

70 Bkz.: Gölpınarlı, *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, s.24-26, 32-33, 86, 136-137, 138-139, 144, 192-192.

71 Bu şiir, Menâkib al-esrâr Behcet al-Ahrâr’dadır. (Gölpınarlı’nın dipnotu)

... ..

... ..

Aşkın şerbetinden içen âildir

Kırklara nişan gösteren sâildir

Şah Hatâyî hizmetine kaildir

Mevlâm esirgesin mü'min kulunu⁷²

Taşgün, Gölpınarlı'nın diğer çalışmalarında konuyla ilgili bilgileri değerlendirmedigi ve farklı yazmaları karşılaştırmadığı için, neşrettiği eseri Bisâtî'ye ait göstermiş ve *Şeyh Safî Menâkıbı*'ı veya *Şeyh Safî Buyruğu* olarak ünlene bu metni, *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr* adıyla yayınlamıştır. Halbuki Gölpınarlı, nefes ve deyişleri verdikten sonra "bu şiir, *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr*'dadır" kaydını düşmektedir. Bu nefeslerden birincisi, Mecmua 181'de varak 16a'da ikincisi ise, 34a'da kayıtlı olduğu görülmektedir. Ayrıca Alevî yazılı kaynakları konusundaki verilerin tamamı incelememiği gibi, incelenenlerdeki bilgiler güvenilir kabul edilerek gerekli eleştiriye tabi tutulmamıştır. Örneğin *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr* adlı eserden ilk bahseden Gölpınarlı değil Köprülü olmuştur. Çünkü klasik çalışmasında Yunus'un etkilerini incelerken,⁷³ dipnotta Hatâyî'nin bir manzumesine yer vermiş ve *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr* hakkında şu bilgileri kaydetmiştir. "Hatâyî mahlaslı Şah İsmâ'il Safevî'nin kendi tarikatının adâb ve erkânını yayma maksadıyla yazdığı *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr* adlı eserin husûsî kütüphanemizdeki tek nüshasından) Britiş Museum'da mükemmel bir Türkçe Divân'ı bulunan Şah İsmâ'il'in bu eseri, şimdiye kadar hiç bilinmiyordu; Kızılbaşlık akidelerine içine alması ve din tarihimiz bakımından pek kıymetli olan bu eser, Şah İsmâ'il'in ve ondan önce gelen bazı Kızılbaş şâirlerinin kemiyet i'tibariyle de oldukça da ehemmiyetli hece vezni ile şiirlerini ihtivâ ettiğinden dolayı edebiyat tarihimiz için de çok mühim bir kaynaktır. *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr*'ın Şâh İsmâ'il Safevî'ye ait olmadığını, o eserin dikkatli tedkiki neticesinde kesin olarak anladık; bununla beraber, bu cihet onun ehemmiyetini hiçbir zaman azaltmaz. Anadolu Din Tarihi hakkındaki tedkiklerimizde bundan pek çok faydalandık."⁷⁴

Gölpınarlı'nın *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr*'da Mecmua 181'de 20b-21a varakları arasında Şah Tahmasp ile ilgili bir medhiyede geçen Bisâtî mahlasından hareketle eserin müellifini Bisâtî olarak tespitinin tutarlı olmadığı ortadadır. Burada geçen Bisâtî'nin 16. asırda yaşayan birisi olması, Gölpınarlı tarafından da, şüpheli görülmüş ve bu ismin arkasına soru işareti (?) koymuştur. Çünkü tarihte Bisâtî adıyla yaşamış bilinen şâir, İsmet-i Buhârî'nin şakirti olup 815/1412-1413'te vefat etmiştir. Gölpınarlı, aşağıdaki mısralarda geçen kelimeyi Bisâtî diye okumuşsa da, Şah Tahmasp döneminde yaşamış olan ve *Safvetu's-Safâ*'yı 949/1542 yılında *Şeyh Safî Tezkiresi* olarak Türkçe'ye çeviren Şirazlı M. Kâtib Nişâtî olma ihtimali de var-

72 Şiirler için bkz.: Gölpınarlı, Alevî-Bektâşî Nefesleri, s.24-26.

73 Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı, 7. baskı, Ankara 1991, s. 283.

74 Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 283, Dipnot: 55.

dır. Arapça'da hat buna müsaittir. Şirazlı Katip Nişatî'nin Divân'ı ve ona nispet edilen şiirlerinde, bu beytin yer alıp almadığının araştırılması gerekmektedir. Beyt şöyledir:

Bu Bisâtî bendey-i Hak sensin ey Hak rehnüma

Kudret-i sırrı Hüdasın Şâh Dehmaz pir-i şâh⁷⁵

Taşğın ve daha pek çok kişi Gölpinarlı'nın *Menâkıb el-Esrâr Behcet el-Ahrâr*'ı Bisâtî'ye ait göstermeye ve *Buyruklar* arasında *Küçük Buyruk* ve *Büyük Buyruk* ayrımı⁷⁶ ile ilgili bilgileri, doğruluğuna bakmaksızın tekrarlamaya devam etmektedir. Bize ulaşan farklı türdeki buyruk metinleri incelendiğinde, buyruklar için böyle bir ayrımı yapmanın doğru olmadığı görülecektir. Çünkü kısa ve uzun pek çok metin bulunmaktadır. Aynı içeriğe sahip olmayan bu metinlerin bir kısmına büyük bir kısmına küçük denebilir. Bunlar Gölpinarlı'nın metinlerinden daha uzun veya daha kısa da olabilir. Bu ayrım metinler açısından gerçekçi görünmemektedir ve tamamen göreceli bir durumu göstermektedir. Bütün *Buyruk* metinlerini incelemekten ve alana inerek yaşlı dedelerin ağzından konuyla ilgili derlemelerde bulunmadan böyle bir sınıflandırmayı nakletmek doğru değildir. Buyruk türü metinlerin tarihlendirilmesi ve sınıflandırılması tartışmasını başka bir çalışmada ele almayı düşündüğümüzden bu konuya burada girmek istemiyoruz.

Taşğın'ın neşrettiği her iki buyruk metninde de, önemli okuma hataları bulunmaktadır. Bunların tamamına burada değinmek yerine, metni yanlış okumadan kaynaklanan sadece birkaç örnekle yetineceğim. Mesela; "şükri-i bi-hadd" ifadesi "şükrü necid"; "nâtika ile neyyire (nurlu, ışıklı, aydınlık, parlak) eyledi" ifadesi "nâtika ile yer eyledi"⁷⁷; "kulağı diyeni dinle-

75 Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr Hazret-i İmâm Nâtık Ca'fer Sadık Aleyhisselâm Te'lif-i es-Seyyid Hatâi, Mevlana Müzesi Abdülbâki Gölpinarlı Kütüphanesi, Mecmua 181, v. 20b-21a; Kitâbu Menâkıb-ı Şerif, Mevlana Müzesi Abdülbâki Gölpinarlı Kütüphanesi, Mecmua 198, v. 58a.

76 "Safavîler, İran'da "İsnâ-âşeri(Ca'ferî)" mezhebinin mürevvici rolünü oynuyorlar, fakat Osmanlıları ülkesini elde etmek için oradaki Şii-Bâtını topluluklara kendilerini, bir mehdi müjdecisi, hatta bir Mehdi, bir Tanrı zuhuru olarak tanıtıyorlardı. Anadolu'ya gönderilen halifeler, Anadolu Bâtınîlerine, onikiler fırkasının dinî umdelerini öğretmiyorlardı. Çünkü o vakit buhalk yığını, pasif kalırdı, oruç tutardı, nihayet dinen vermeye mecbur olduğu malı ve parayı, İran'a yollardı. Fakat mezhebi muktezâsı inancını alabildiğine gizler, gizleme yolunu bulur, hayaldeki Mehdi'yi çağırır, onu beklerdi. Bu Safavîlerin siyasetine uymayan bir şeydi. Bundan dolayıdır ki halifeler, Safavî şahlarını, bir imam, bir Mehdi olarak tanıtıyorlar, onların geleneklerini kuvvetlendiriyorlar, onlardan görünüyorlardı. Şâh İsmail'in oğlu Tahmasb (ö. 1576) zamanında, Bisâtî adlı birisi tarafından yazılan Manâkıb al-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr adlı kitapta Şeyh Safiyyeddin'e isnâden Aleviliğin farzları, sünnetleri tesbit ediliyor, aslı olmayan hurafeler, Fütüvvet ehlinin gelenekleri yazılıyor, bu arada Tahmasb'in, Muhammed Peygambere kadar soy şeceresi kaydolunuyor. Şâh İsmail'in Hatâyî mahlasıyla ve hece vezniyle söylediği Türkçe şiirler, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet gibi azizlerin nefesleri yazılıyor ve "Şâh Dahmaz pir şâh" redifli, Oniki İmam'ı da öven bir şiirle Şâh Tahmasb, methediliyordu. Alevîlerin Büyük Buyruk dedikleri bu kitaptan başka Küçük Buyruk dedikleri yirmi beş sahifelik bir başka risale de aynı mealdedir. "Dergâh-ı âlide Seyyid Abdülbâki Efendi hazretleri, evliyaya muhib olan müminlere gönderdiği mektuptur" başlığını taşıyan ve içinde Kitab-ı Manâkıb diye adlandırılan bu risalede, nice zamandır, geleceğim diye vâidde bulunan ve beklenen şahın Zülfezarını çekip cevlân etmekte olduğu, "Karye ve şehirde güşe-nişin ve hüşe-çin olan ays u işret eyler beyler ve gaziler"e müjdeleniyor." (Gölpinarlı, Alevî-Bektâşî Nefesleri, s. 86)

77 Bisâtî, Şeyh Sâfi Buyruğu (Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr), yay. haz.: A Taşğın, s.15.

mekten" ifadesi "kulağı dini dinlemekten"⁷⁸; "Mehdî el-Hâdî" ifadesi "Mehdî ilhâdî"⁷⁹; "rûz-i azine" ifadesi "rûz-i ezmine"⁸⁰ şeklinde okunmuştur. Aslında Gölpinarlı'nın bu metinle ilgili aşağıdaki uyarısı dikkate alınmalıydı ve bu eser tek nüshadan neşredilmemeliydi: "Yazan bilgisiz olduğundan fâhiş imlâ ve ibâre hataları yapmıştır."⁸¹ Metnin kendisindeki imlâ ve ibâre hataları ayrı bir araştırmanın konusudur.

Taşğın, *Buyruk Menâkıb-ı Şeyh Safî Musul ve Çevresindeki Şebeklerin Buyruğu*⁸² adıyla yayınladığı çalışmasında da aynı tür hatalara rastlamak mümkündür. Özellikle kitabın Arapça ve Türkçe karışımı mukaddimesinde yer alan bazı kelime ve ibarelerin okunuşunda, ciddi okuma hataları vardır. Bunların çok azı metindeki yazım hatalarından kaynaklanmaktadır.

Örneğin;

ce'ale meşâhide enbiyâihi kıbleten li'l-ârîfin ve ka'beten li't-tâifin ve ce'ale et-temessûke bi-hablihîm sebeben li'n-necât ilâ yevmi'd-dîn ve'l-i'tisâmu ...

Emma ba'du. Server-i kâyinât ve hulâsatü'l-mevcûdât, ol şefî-i ümmet ve serheng-i Kiyâmet ve erkân-ı risâlet, bülbül-i gülîstân, hâce-i dünya ve âhiret, sadr-ı saffet ve mâh-ı kubbe-i vefâ (sadr-ı suffei-safâ mâh-ı kubbe-i vefâ)⁸³ mu'allâ ve müzekkî ve müctebâ.⁸⁴

Taşğın'ın neşrettiği metin:

ce'ale müşâhede enbiyâihi kiblehu li'l-ârîfin. Ve ka'be-i li't-tâifine. Ve ce'ale't-temesseke bi-hablihîm sebeben li'n-necâti ilâ yevmi'd-dîn. Ve'l-i'tisâmi ...

Emma ba'du. Surûr-i kâinât ve hulâsatü'l-mevcûdât. O, şefî-i ümmet ve serheng-i kiyâmet ve erkân-ı risâlet, bülbül-i gülîstân, hoca-yı dünya ve âhiret, sadr-ı saffet ve mâh-ı kaviye, vefâ-i mu'allâ ve müzekkî ve müctebâ.

78 Bisâtî, Şeyh Sâfî Buyruğu (Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr), yay. haz.: A. Taşğın, s. 18

79 Bisâtî, Şeyh Sâfî Buyruğu (Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr), yay. haz.: A. Taşğın, s. 62.

80 Bisâtî, Şeyh Sâfî Buyruğu (Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr), yay. haz.: A. Taşğın, s. 91. Gölpinarlı, rûz-i ezine olarak yazmıştır. (Bkz.: Gölpinarlı, Konya Mevlana Müzesi Yazmaları III, s. 432) Zaten burada günlerden birisi olarak kullanıldığı kesindir. Farsça'da ve Azeri Türkçesi'nde "âzina/ezine" kelimesi Cuma veya Cuma akşamı için kullanılır. Ancak Türk Tarih Kurumu web sayfasında Tarih çevirme kılavuzu, 7 Safer 1021 tarihini, 9 Nisan 1612 Pazartesi olarak çevirmektedir. Ezine kelimesi Diyanet Vakfı tarafından yayınlanan Hızırnâme metninde de geçmektedir. Bu metni latinize eden Baki Yaşa Altınok, kelimeyi, muhtemelen Pazartesi anlamında, isneyn olarak okumuştur. Bkz.: Hızırnâme, Haz.: Baki Yaşa Altınok, Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 2007, s. 39/1b. Mîraç hadisesinin Cuma günü gerçekleştiği konusunda verilen bilgiler, bu metinde geçen Ezine kelimesinin Cuma günü olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

81 Gölpinarlı, Konya Mevlana Müzesi Yazmaları III, s. 431.

82 Buyruk Menâkıb-ı Şeyh Safî Musul ve Çevresindeki Şebeklerin Buyruğu, Haz.: Ahmet Taşğın, Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü, Köln-Almanya 2010.

83 Mevlana Müzesi Abdülbakî Gölpinarlı Kütüphanesi, Mecmua 181, v. 7a; Mecmua 198, v. 13a.

84 Buyruk Menâkıb-ı Şeyh Safî Musul ve Çevresindeki Şebeklerin Buyruğu, Haz.: Ahmet Taşğın, s. 23. Krş.: s. 84/146 (yazma)

Alevilikle ilgili neşredilen yazılı kaynaklar bu örneklerle sınırlı değildir. Bu üç örnek dışında burada ele alınabilecek pek çok yayın bulunmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "Alevi-Bektaşî Klasikleri" adıyla yürüttüğü proje çerçevesinde neşredilen ona yakın eser, bu yayınlar arasında önemli bir yere sahiptir. Böyle bir proje ile ona yakın eserin yayınlanması, Alevî-Bektaşî dini-tasavvufî halk edebiyatına önemli bir katkı olmuştur. Bu proje bittiğinde, yayınlanan eserleri topluca değerlendirmek daha doğrudur. Ancak konuyla ilgili kısa bir değerlendirme yapmakta yarar vardır. Öncelikle bu projede yer alan eserler, konuyla ilgili şahıs kütüphanelerindeki ve umumi kütüphanelerindeki yazmalar incelendikten sonra özenle seçilmemiştir. Seçilen eserlerin bir kısmı, zaten daha önce bazı akademisyenlerce tahkik edilmişti. Mesela; Hacı Bektaş Velî'nin *Makâlat'ı* ve *Cabbar Kulu Kitabı* bunların başında gelir. Bu konuda yapılacak yayınların mutlaka tahkikli olması gerekirdi, maalesef bu gerçekleştirilmedi. Fakat asıl eleştiri konusu, yapılan neşirlerin büyük bir kısmının, ilgili eserin muahhar bir veya iki nüshanın esas alınarak yapılmasıdır. Hatta Hacı Bektaş Velî'nin *Makâlat'ı* ve Kaygusuz Abdal'ın *Dilgüşe'si* pek çok yazmadan hareketle konun uzmanlarınca yapılan tahkiki bir kenara bırakılmış, muahhar nüshalardan birisi esas alınarak neşredilmiştir. Dilgüşe, 18. asra ait bir yazma değil, 907 (1501-1502) hicrî tarihine ait yazma esas alınmalıydı. Alevî yazılı kaynaklarında tarihsel süreçte siyasi ortama göre önemli ilaveler ve çıkarmalar söz konusudur. İlgili metnin ilk müellif nüshasına ya da anonim metne ulaşılmaması ve muahhar bir tek nüshanın esas alınması, beraberinde önemli sorunlar getirmektedir. Örneğin Şeyh Safî'nin görüşlerinin yer aldığı Kızılbaş Aleviliğine ait bir Buyruk metni, Bektaşî Erkannamesi olarak yayınlanmıştır. Bütün bu eksikliklerine rağmen, "Alevi-Bektaşî Klasikleri" projesi çerçevesinde yayınlanan eserler, diğerlerine göre, okuma hataları en az olan metinlerdir.

Alevî ve Bektaşî kaynakların neşrinde yaşanan sorunlar, sadece dini-tasavvufî edebiyata dair olmayıp, Osmanlı arşivlerinde bulunan binlerce tarihi ve siyasi belgelerin neşrinde de yaşanmaktadır. Bu belgeler, daha geniş araştırmalara konu edilebilir. Ancak bir örnek ile bu konudaki sorunlara da dikkat çekmek istiyorum. *Osmanlı Belgeleri'nde Dersim Tarihi (Osmanlıca-Türkçe 50 Adet Orijinal Belge)*⁸⁵ adıyla bir çalışma yayımlandı. Bu eserde yayınlanan belgelerde, " ... ammi zadesi Hacı Ahmet", " ... ömer zadesi Hacı Ahmet"⁸⁶; " ... Şeyh Hasanlu ekradı eşkiyalı"⁸⁷ ifadesi "Şeyh Hasanlu eşkiyalı" olarak okunmuştur. Birincisi gözden kaçmış olabilir, ancak ikincisinde "ekrâd" kelimesinin kasten atlandığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu çalışmada yayınlanan diğer bazı belgelerde de bu tür tasarruflar söz konusudur. Bunun yerine belgeyi doğru aktararak, onun ne anlama geldiğini diğer tarihi veriler ve belgeler ışığında yorumlamak ve alan araştırmalarıyla bunu desteklemek daha ilmi bir yaklaşım olurdu. Osmanlı belgelerinde zaman zaman "ekradu'l-etrah" ve "etraku'l-ekrad" kullanımları bölgedeki kullanımlarla karşılaştırıldığında, ekrâd ve etrâkun bazen birbirinin yerine kullanıldığı görülecektir. Bazı Türk ve Kürt aşiretleri, birbirleriyle o kadar karışmıştır ki, bazı

85 Bkz.: Ahmet Hezarfen-Cemal Şener, *Osmanlı Belgeleri'nde Dersim Tarihi (Osmanlıca-Türkçe 50 Adet Orijinal Belge)*, Etik Yayınları, İstanbul 2003.

86 Bkz.: Hezarfen-Şener, *Osmanlı Belgeleri'nde Dersim Tarihi*, s. 128(Belge), 130 (Türkçesi).

87 Bkz.: Hezarfen-Şener, *Osmanlı Belgeleri'nde Dersim Tarihi*, s. 60 (Belge), 64 (Türkçesi)

Türk aşiretler Kürt aşiretleri içerisinde uzun süre kalmakla Kürtçe konuşmaya başlamışlar ve onlara Türk Kürtler veya tam tersi olduğunda Kürt Türkler denebilmiştir. Özellikle Maraş, Tunceli, Erzincan ve Sivas'ta Kürt kelimesi, Alevi veya Kızılbaş karşılığında kullanılır. Bu anlamda kendilerine Kürt denen bazı köyler veya topluluklar, aslında Kürtçe dahi bilmez ve bir Türk aşiretinden gelir. Örneğin Erzincan-Refahiye'de birkaç Alevi köyü, Cicel/Gigel diye bilinen bir Türk boyundan gelmektedir. Bugün yörede onlara Geygel denmektedir. Fakat Onlara Alevi anlamında Kürt denilmektedir. Onların Kürtçe konuşan Alevilerle ilişkileri, Sünni Türklerle ilişkilerinden daha güçlüdür.

Sonuç olarak uzun bir tarihi geçmişe sahip hiçbir dinî-toplumsal yapı, sözlü kültürle varlığını devam ettiremez. Her birisinin, görüşlerini nesilden nesile aktaran yazılı edebiyatı vardır. Kızılbaş Aleviliği ve Bektaşilik de, tarihsel süreçte dinî-tasavvufî görüşlerini yazıya geçirerek zengin bir edebiyat bırakmıştır. Bu sebeple Alevilik, sanıldığı gibi sadece sözlü kültüre dayanmamaktadır. Alevilik, kütüphane raflarında yayınlanmayı bekleyen zengin dini ve kültürel mirasa sahiptir. Bu eserlerin çok az bir kısmı yayınlanmıştır. Ancak bu tür yayınlarda özgün metne ve ilmi yayın kriterlerine bağlılık konusunda yeterli titizlik genelde gösterilmediği için toplum olarak önemli bir bilgi kirlenmesiyle karşı karşıyayız. Bu durum toplum katmanları arasında iletişimsizlik sorununun sürüp gitmesine, gereksiz gerginliklerin yaşanmasına ve karşılıklı dini hoşgörünün zayıflamasına sebep olmaktadır. Toplum katmanları arasında birbirini anlama sorununun giderilebilmesi, barış ve kaynaşmanın, birlik ve beraberliğin sağlanması, bu alandaki bilgi boşluğunun doğru ve bilimsel bilgiyle doldurulması için yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerde bulunan bu kıymetli eserlerin sahasında uzman ilim adamlarınca tahkik edilerek dinî-kültürel hayatımıza kazandırılması, tarihi bir zorunluluktur.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel (241/855), *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1992.
- Aşık Paşa-yı Velî, *Garipnaâme*, çev. Bedri Noyan (Dedebaba), Ardiç yay.: Ankara 1998.
- Bisâtî, Şeyh Sâfî Buyruğu (*Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr*), yay. haz.: A Taşğın, Rheda-Wiedenbrück Çevresi Alevi Kültür Derneği Yayınları, Ankara 2003.
- Buyruk Menâkıb-ı Şeyh Safî Musul ve Çevresindeki Şebeklerin Buyruğu, Haz.: Ahmet Taşğın, Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü, Köln-Almanya 2010.
- Buyruk, haz.: Fuat Bozkurt, İstanbul 1982.
- Eğri, O., "Çorum Bölgesindeki Alevî-Bektâşî El Yazmaları ve Muhtevâları Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu*, Çorum, (2007).
- Eğri, Osman, "Alevî Kaynakların Neşri (Alevî Kaynakların Neşri Problemi)", *Türkiye I. Dinî Yayınlar Kongresi*, (31Ekim-02 Kasım 2003, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2004), s. 97-124.

- Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Hatâyi Divanı*, İstanbul Maarif Kitaphanesi, 2. Baskı, İstanbul trz., Gölpınarlı, Abdülbâki, “Kızıl-baş” Maddesi, İA. VI/789.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, İstanbul 1992.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Konya Mevlana Müzesi Yazmaları III*, T.C. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 1972.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesi Yazma Kitaplar Kataloğu*, Ankara 2003.
- Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, Türkçe’ye sad.: Abdurrahman Güzel, Akçağ Yayınları, II. Baskı, Ankara 2002.
- Hezarfen, Ahmet- Şener, Cemal, *Osmanlı Belgeleri’nde Dersim Tarihi (Osmanlıca-Türkçe 50 Adet Orjinal Belge)*, Etik Yayınları, İstanbul 2003
- Hızırnâme, Haz.: Baki Yaşa Altınok, Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 2007,
- İbn Bezzâz et-Tevekkülü, *Safvetu’s-Safâ*, thk.: Gulam Rıza Tabâtabâi Mecd, Tebriz 1376/1997.
- İbn Bezzâz Vehhab Rahman, *Makâlât-ı Şeyh Safî (Safvetu’s-Safa)*, Haz.: İsmail Kaygusuz, Alevî Akademisi Yayınları, Ankara 2009.
- İbrahim Hakkı, *Marifetname*, Matbaay-ı Amire, Bulak 1280, s. 452-453. (Osmanlıca)
- Kaplan, Doğan, “Alevîliğin Yazılı Kaynaklarından Buyruklar ve Muhtevaları Üzerine” *I.Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu -28-30 Eylül 2005 Isparta- (Bildiriler-Müzakereler, Isparta 2005, s 233-247.*
- Koçak, Yunus, “ Arnavutluk Devlet Arşivlerinde Bulunan Türkçe Yazma Eserler Erkannâme: 2”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 11/33 (2005), s. 71-144.
- Koçak, Yunus, “ Şah İbrahim Ocağı’ndan Gelen Bir Şeyh Safî Buyruğu”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 30(2004), s. 63-118.
- Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 7. baskı, Ankara 1991.
- Kutlu, Sönmez, “Ebû Mansûr el-Mâturidî ve Maturidî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya”, *İmâm Mâturidî ve Maturidilik* (ed. Sönmez Kutlu), Ankara: Kitabiyat yayınları, 2003), s. 389-393; s. 398-414.
- Kutlu, Sönmez, *Alevîlik-Bektaşilik Yazıları*, Ankara Okulu Yayınları, 2. baskı, Ankara 2008.
- Makâlât-ı Şeyh Safî*, Süleymaniye Ktp. Kemankeş, Nu: 247.

- Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr Hazret-i İmâm Nâtık Ca'fer Sadık Aleyhisselâm Te'lîf-i es-Seyyid Hatâî*, Mevlana Müzesi Abdülbâki Gölpınarlı Kütüphanesi, Mecmua Nu: 181.
- en-Nesâî, Ahmed b. Şuayb (303/915), *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1992.
- Nişâtî, Şeyh Safî Tezkiresi, haz.: Möhsün Nağısoylu, Bakü 2006.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “ Türkiye’de Alevilik-Bektaşilik Araştırmalarında Tarihi Bozma, Yaklaşım ve Tarihsel Perspektif Yanlıları”, *Muhafazakâr Düşünce*, yıl: 2, sayı: 7, (Kış 2006), s. 127-136.
- Özen, Özen, “ Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 3/5 (2005), s. 249-378.
- Öztürk, Mürsel, *Hacı Bektaş Veli ve Çevresinde Oluşan Kültür Değerleri Bibliyografyası*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1991.
- Şeyh Safiyeddin Erdebili İshak İbn Cebrâil (650-735 H/1252-1334 M), *Makâlât Şeyh Safî Buyruğu*, Haz.: Sönmez Kutlu-Nizamettin Parlak, Horasan Yayınları, İstanbul 2008.
- Tejîkire-i Şeyû ʿafî*, Kitâbhâne-i Âsitân-ı Kuds-i Rızavî, Nu.: 95.
- Yaman, Ali, *Alevilik-Bektaşilik Bibliyografyası*, Alevi-Bektaşî Kültü Enstitüsü, Mannheim 1998.
- Yıldız, Harun, “Anadolu Aleviliğinin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Yaz 2004/30, s.323–359.